

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ КНИГОЗНАВСТВА

Рк 28155
1758

ПАВЛО ПОПОВ

МАТЕРІЯЛИ ДО СЛОВНИКА
УКРАЇНСЬКИХ ГРАВЕРІВ

ДОДАТОК I

КИЇВ — 1927

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

+ 11

Шифр 18155 1158 Інв. № 2771469

Автор Попов П.

Назва Матеріали до словника українських граверів: Под. 1.

Місце, рік видання К., 1924.

Кіл-ть стор. 33 [1] с.: іл.

-\\- окр. листів _____

-\\- ілюстрацій _____

-\\- кар _____

-\\- схе _____

Том _____ **ВИП** _____

Конволь _____

Примітка

29.10.01

Власник!

Рк 25/11/11

Ш. 155.3 (44кф)
П58

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ КНИГОЗНАВСТВА

ПАВЛО ПОПОВ

МАТЕРІЯЛИ ДО СЛОВНИКА
УКРАЇНСЬКИХ ГРАВЕРІВ

ДОДАТОК I

Р. 2741769

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

КИЇВ — 1927

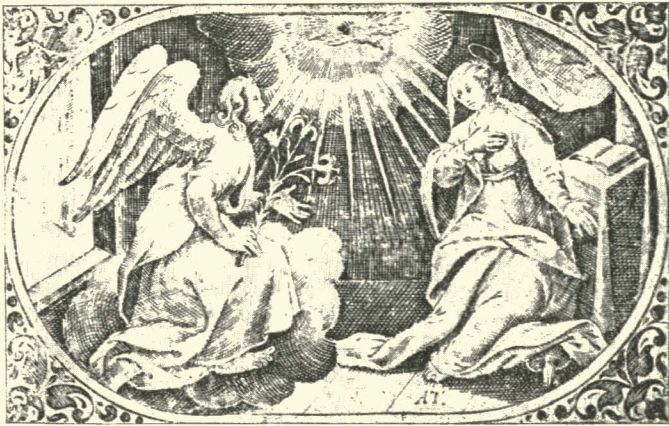
Щ 155.3 (44кр) - 892
+ Щ 153 (44кр) - 892

- Гравюра українська - Персоналії - Довідкове вид.
- Гравюра українська - Персоналії - Довідкове вид.

[096(47.7)]

Відбитка з „Бібліологічних Вістей“ № 3
за 1927 р.

Київський Окрліт № 3101.
Держтрест „Київ - Друк“,
1-ша фото-літо-друкарня.
Зам. № 2888—350.

Alessandro Tassan Din

Матеріали до словника українських граверів.

Додаток I.

Ще в 1925—1926 рр., підчас довгого перебування в друковій наших „Матеріалів до словника українських граверів“, ми продовжували збирати український гравюрний матеріал, позагублюваний в масі книжок і досі незареєстрований ні в відомому словнику граверів Ровинського¹, ні в працях інших дослідників гравюри й книги. Хоча тоді ще був час внести ці доповнення до „Матеріалів“ безпосереднім додатком, як це звичайно робиться, але редакція збірника, в якому та праця наша друкувалася², визнала це за незручне через брак місця. Отже тепер ці матеріали, збільшені деякими пізнішими знахідками, друкуються як окрема праця, хоча й звязана з попередньою, як її перший додаток³.

В опису цих матеріалів ми додержуємося ранішої нашої системи. З міркувань економії місця, що й раніш різко висувалася й тепер висувається на перший план, ми обмежуємося дуже стислими відомостями про поданий матеріал (коротенько зазначаємо сюжет, одно з джерел, місце, де в ньому знаходиться гравюра, підпис майстра й розмір). Ми й тепер не вводимо до нашого основного списку ті гравюри, що за них в попередніх працях Ровинського або інших дослідників вже згадувалося⁴.

¹ Маємо на увазі „Подробный словарь русских гравировъ XVI—XIX вв.“. Томи I—II. Спб., 1895 р., посмертне видання Д. А. Ровинського, до якого наші „Матеріали до словника українських граверів“ власне є доповненням незначених у ньому матеріалів, що стосуються України.

² „Українська книга XVI. XVII. XVIII ст.“ („Труди Укр. Наукового Інституту Книгознавства“ т. I). Д. В. У., Київ, 1926 р., стор. 219—352 „Матеріали“ наші вийшли також і окремими відбитками: Київ, 1926 р., стор. II + 140 + 1.

³ Доповнення пізнішого часу вийдуть у додаток другий до „Матеріалів“. В ньому-ж гадаємо дати й покажчики до всіх трьох випусків. Розподілу „Матеріалів“ на окремі випуски вимагає між іншими, сучасна обмеженість видавничих можливостей, особливо для праць ілюстрованих.

⁴ Коли в цій праці доводиться говорити про гравюри вже зазначені раніш ми ставимо проти них, замість нумерації масним шрифтом, яку залишаємо тільки для основних, досі незавважених доповнень,—звичайні ризки (—). При викладі різних уваг уживаємо цифр з комами: 1), 2) і т. д.

Коли цю працю було вже виготовлено і вона чекала друку, з'явилися „Причинки до словника українських граверів“ Івана Крипякевича¹, що в них подано також додаткові матеріали переважно з Львівських стародруків. Доповнення Крипякевича в кількох випадках зійшлися з нашими. З міркувань тієї-ж економії, спільні місця ми старалися викреслювати, крім тих випадків, коли це зруйнувало-б який-небудь наш висновок (як, напр., про Львівського гравера „Афанасія К.“), або коли ті або інші джерела Крипякевич не цілком використав (див., напр., про граверів ВӨZ або Ушакевича).

Загальна кількість поданих тут нових, досі ще не завважених гравюр, як підписаних, так і певних, на наш погляд, що до їх майстрів, складає цифру 303, (з 137-ю зазначеними тут додатково до попередніх відомостей—440).

Разом з тими 1312 гравюрами, що про них подали ми в першому й основному випускові „Матеріалів“, загальна сума гравюр, які ми вперше зауважили в додаток до праць Ровинського й інших дослідників, перевищує півтори тисячі (1615) і кількістно переважає весь раніш відомий гравюрний матеріал, що до України відноситься.

За часом походження новоподані 303 гравюри поділяються майже рівно поміж XVII і XVIII стол., з перевагою на боці першого: гравюр XVII ст.—181, гравюр XVIII ст.—122.

За місцем походження (видання): гравюр Київських найбільше—120, Почаївських—79; Львівських—48, Чернігівських—12; Новгород-Сіверських—4, гравюр виданих в неукраїнських місцях: Вільні, Москві та інших—40.

За матеріалом, на якому роблено ці гравюри, вони поділяються так: гравюр на дереві переважна більшість—246, гравюр на міді—тільки 57.

В цих додатках подано ті або інші відомості про 79 граверів українських або тих, що на Україні чи для України працювали.

З них вперше тут занотовано 18 граверів, що разом з виявленими раніш в „Матеріалах“ 86 граверами, складає загальну кількість таких граверів—понад сотню (104).

Тут уперше зазначено такі прізвиська граверів (здебільшого в ініціалах): Адаманти Самойло (Чернігів. XVIII ст. дерево)², Величковський Паїсій (К. XVIII. м.), В. Л. (Новг.-Сів. XVII. д.), Г. Б. О. С. (К. XVII. д.), Г. К. (К. XVIII. д.), Дамаскин (Новг.-Сів. XVII. д.), І. А. (К. XVIII. д.), Ії (К. XVIII. д.), К. А. (К. XVIII. м.), К. П. (К. XVIII. д.), Л. Б. (Л. XVII—XVIII. д.), Н. О. (К. XVIII. д.), П. (К. XVII. д.), П. С. (Черн. XVII. д.), С. Б. [?] (К. XVII. д.), Ті (Л. XVII. д.), Филип. Григ. (К. XVIII. д.) і О. Л. (К. XVIII. д.).

До спадщини вже відомих граверів приєднуємо такий досі незавважений матеріал (порівнюємо до речі з тим, що подано було про них раніш у Ровинського і в першому випускові наших „Матеріалів“): до А. К. і Афанасія К. у Ров.—129, в „Мат.“—4 і тут 58 + 5; до ВР у Ров.—4, і тут 1 (крім Крипак.); до В. В. О. В. О. Z у Ров.—14, в „Мат.“—7 і тут 17; до Галяховського Д. у Ров.—4 і тут 1; до Георгія (Київського) у Ров.—28, в „Мат.“—15 і тут 5; до Гочемського Адама у Ров.—17, в „Мат.“—4 і тут 2; до Гочемського Іосифа у Ров.—36, в „Мат.“—30 і тут 52; до Г.—Гр. (XVII в.) у Ров.—2 і тут 2;

¹ „Бібліологічні Вісті“, 1926 р., № 4, стор. 22—25.

² Далі зазначатимемо скорочено: місто, де працювали ці гравери (К. = Київ, Л. = Львів і т. д.), століття (XVII і XVIII) і матеріал, на якому вони різали (д. = дерево, м. = мідь).

до Григорія у Ров.—2, в „Мат.“—2 і тут 5; до Завадовського Е. у Ров.—10, в „Мат.“—8 і тут 1 (крім Крип.); до Зубрицького Н. у Ров.—82, в „Мат.“—274 і тут 7 (крім Крип.); до І. К. у Ров.—2, в „Мат.“—2 і тут 1; до Іллі у Ров.—376, в „Мат.“—35 і тут 5 (крім Крип.); до Іосифа у Ров.—7, в „Мат.“—15 і тут 21; до Іриней у Ров.—2, в „Мат.“—2 і тут 2; до Левицького Гр. у Ров.—22, в „Мат.“—13 і тут 1; до Л. М. (Київського) у Ров.—15, в „Мат.“—1 і тут 3; до Л. М. (Львівського) в „Мат.“—5 і тут 5 (крім Крип.); до Л. Т. у Ров.—7, в „Мат.“—4 і тут 5; до Макарія у Ров.—12, в „Мат.“—9 і тут 2; до Прокопія у Ров.—26 і тут 1; до Севастіана у Ров.—12, в „Мат.“—13 і тут 2; до Семенова М. у Ров.—4, в „Мат.“—4 і тут 1; до Стрельбицького Ф. у Ров.—7 і тут 3 (?); до С. Я. [Семена Ялинського] в „Мат.“—1 і тут 3; до Тарасевича Ол. в „Мат.“—4 і тут 39; до Тарасевича Л. у Ров.—72, в „Мат.“—2 і тут 1; до Тихона у Ров.—5, в „Мат.“—2 і тут 1; до Ушакевича В. у Ров.—9, в „Мат.“—7 і тут 7; до Федора А. у Ров.—24, в „Мат.“—29 і тут 15; до Фуглевича в „Мат.“—1 і тут 1; до Щирського І. у Ров.—5, в „Мат.“—20 і тут 3.

Отже особливо пощастило на цей раз збільшити гравюрну спадщину майстрів Київських: А. К. і Федора А. та Почаївських: Іосифа й Гочемського Іосифа.

Важливим доповненням вважаємо знахідку однієї невідомої та другої маловідомої гравюри одного з найкращих українських граверів Л. Тарасевича. Пощастило також знайти й описати цілу серію (39) гравюр не менш видатного гравера О. Тарасевича.

Окремі зауваження та часткові доповнення або поправки (далеко ще не вичерпані) зроблено тут до таких граверів: Баранецького Г., Вишловського Г., Георгія ієродіякона (Львівського), Дорофея, І. Г. (Новгород-Сіверського), І. М. (Почаївського), К. К. (Черніг.), Козачковського А., Константина, Мануїла, Масевського І., М. Н., М. Я., Охримовського, Раковецького Ф., Реклинського І., Селивестра, Сінкевича Д., Тита, Феофана К., Філарета, Филипа Б., Филиповича І., Чернявського М., та інших.

Виявлено одну досі невідому гравюру Московського гравера Зубова Івана, що до України відноситься.

Таким чином, як бачимо, в цих доповненнях ми торкалися виключно старої української (переважно книжної) гравюри XVII і XVIII вв., згідно з основним завданням як попередньої, так і цієї праці нашої—виявити досі незареєстрований гравюрний матеріал переважно в українській книзі XVI, XVII і XVIII ст. Новіший український гравюрний і гравюрно-ілюстративний матеріал чекає на своїх дослідників.

Виявленими матеріалами, розуміється, й тепер далеко не вичерпується величезний фонд українського гравюрного багатства, навіть і старого. Численні та важливі доповнення цілком ще можливі, особливо по тих збірках, що знаходяться по-за межами Києва та його найближчої провінції і що нам лишилися, на жаль, поки що неприступними.

Безмежне поле критичної перевірки, систематизації й наукової обробки в історичному аспекті українського гравюрного матеріалу лишається майже зовсім ще непочатим. Але ця справа стає все можливою і безпечнішою з дальшим посуванням початкової реєстрації та хоча-б приблизно-вірного загального окреслення цілого того матеріалу, що мусить підлягти вивченню історика української гравюри і книжної ілюстрації.

В підготовчій роботі нашій, як ми самі помічаємо, місцями є не зовсім певні твердження, прогалини та недогляди, як залежні від нас,

так і незалежні¹. Але від хиб, звичайно, дуже важко уберегтися на перших кроках у кожній малорозробленій і широкій галузі.

Нарешті, що до термінології гравюрної справи на Україні², то нам і тепер здається, що найзручніший робочий термін, що об'єднує в собі всі роди й способи гравюрного мистецтва і що того-ж став міжнароднім, найпоширенішим, є термін: „гравюра“, „гравер“. Проте в міру потреби ми не заперечували-б і інших термінів, як допоміжних. Щоб документальніше й остаточно з'ясувати цю справу, вважаємо за потрібне паралельно з самими гравюрами збирати з різних джерел матеріяли і до української гравюрної термінології.

Замість заставки на початку цієї праці вміщено одну з гравюр на міді Олександра Тарасевича (див. далі під цим ім'ям № 15).

Кінцівка після передмови, різана на міді, а також заставка на дереві й кінцівка на міді напочатку та наприкінці самого словника, взяті з видань Київсько-Печерської Лаврської друкарні XVIII—XIX вв.

¹ Так, напр., через брак точних масштабів приладдя для вимірювання, доводилось користатися звичайними грубої роботи стьожковими „сантиметрами“, від чого вкралися деякі неточності в означенні розмірів гравюр як у першому випускові „Матеріялів“, так почасти й у цій праці. Чимало попало до тексту „Матеріялів“ і прикрих помилок друкарських, коректорських та почасти наших власних. Зазначаємо до речі найголовніші з зауважених: стор. 9 (в збірнику 223). рядок 16 знизу до „1422“ треба додати „прибл.“; стор. 11 (225), р. 12 зн. замість „в Києві“, треба: „в Лаврі“; стор. 28 (242), р. 10 зн. зам. „1724“, треба „1727“, стор. 34 (248), р. 18 зн. розмір треба: „15 × 27“; стор. 42 (256), р. 20 зн. викреслити „вмч. Георгій“, а в р. 22 зн. викреслити: „три святих“; стор. 56 (270), № 9, розмір треба: 6,5 × 10,5; стор. 57 (271), р. 11 зв. після слова: „серединою“ треба поставити кому [,], а в р. 15 зв. зам. „святих“ треба „святителя“; стор. 60 (274), р. 10 зв. зам. „Кіліяні“ треба „Кіліяни“, а в р. 6 зн. зам. „Кіліяні“ треба „Кіліяна“; стор. 64 (278), р. 10 зн. зам. „Козачковського“ треба „Кончаковського“; стор. 87 (301) р. 8 зн., зам. „XVI“ треба „XVIII“; стор. 105 (319), р. 14 зв. зам. „Лаговський“ треба „Лежайський“; стор. 106 (320), р. 3 зв. замість першого J треба курсивне T; стор. 108 (322), р. 28 зв., зам. „Кіліяні“, треба „Кіліяни“, в р. 7, 11 і 12 зн. зам. „Кіліяні“ треба „Кіліяна“; а в р. 6 зн. треба: „Кіліян“; стор. 110 (324), р. 3 зв. зам. „1691“, треба „1690“; стор. 116 (330), р. 11 зн. зам. „яголів“ треба „апостолів“; стор. 120 (334) № 18 додати до „арк. 9“ ще „нен. 5,5 × 6,7“, а №№ 24—26—закреслити; стор. 123 (337), р. 2 зв. зам. „4 херувими“ треба „5 херувимів“ стор. 132—134 (346—348) в № 2 zakresлити про одяг архієрея.

² Це питання, між иншим, підкреслив В. С і чин с ь к и й в своїй рецензії на наш „Матеріяли“ в львівському місячнику: „Українське Мистецтво“, 1926 р., рік 1, ч. 1 (жовтень), стор. 27—28.

І. Адамант Самойло („Самойло Адамантъ“, „С.А.“ „с.А.“)—Чернігівський гравер на дереві другої половини XVIII ст., досі зовсім ще не зауважений.

Низку гравюр цього майстра ми знайшли в багатому оздобленому Акафіснику без заголовку й початку, Чернігівського друку, в 4-ку, на 275 арк., часів Катерини II, в примірникові Курського Губмузею. Усі ці гравюри є точні копії з подібних Київських акафісних зразків, але вони тут грубіші, простонародніші і усі явно належать одному майстрові.

1. арк. 53 зв. Янголи. Посередині арх. Михайл з мечом і щитом. Праворуч душа у вигляді дитини. Вгорі—Трійця. Підпис: „С: А:“ 10,5 × 14,5.

2. арк. 67 зв. І. Предтеча. Він показує на І. Христа, що йде у віддалі. „С: А:“ 10,5 × 14,5.

3. арк. 76 зв. Успіння. Внизу дві свічки. „С: А:“. Розмір той самий.

4. арк. 105 зв. Апостоли. Вони стоять на п'єдесталах. Вище від усіх стоїть І. Христос з державою. Підпис і розмір ті самі.

5. арк. 113 зв. Св. Микола. Поодаль корабель і місто. Підпис і розмір ті самі.

6. арк. 156 зв. і 255 зв. Собор усіх святих. Підпис і розмір ті самі.

Очевидно, цьому-ж граверові належить і ще кілька чверткових невідписаних гравюр (напр., з образом святих печерських), а також дрібніші оздоби, яких за браком місця тут не зазначаємо окремо.

В Акафісті св. вмч. Варвари, Чернігів, 1783 р., в 4-ку, є гравюра того-таки майстра:

7. арк. V нен. зв. Св. Варвара (наслідування Київському зразку роботи Софронія). В одній руці вона тримає хрест з пальмовою галузкою, в другій—чашу. Поодаль баня і сцена одсікання голови. Підпис майстра тут повний: „Самойло Адамантъ“. 10,8 × 15,3.

П. А. К.—гравер на дереві, що працював в 70 і 80 рр. XVIII ст. в Києві.

До відомостей Ровинського (I, 33—34) і наших „Матеріялів“ (стор. 17—18) можемо додати ще такі гравюри цього майстра:

І. Заставка з образом прор. Мойсея. Підпис: „А. К.“ 14,3 × 14,6. Дир. в. Мінеї Общій. КПЛ, 1680 р., F^o, арк. 1.

2—57. В тій-такій книзі той самий гравер (вважаємо на підставі близької подібності техніки й стилю) різав і всю серію заставок того-ж приблизно розміру і подібних сюжетів (переважно постаті окремих святих). Заставки ці підписів не мають, а підписано лише вищезгадану, першу в серії (№ 1). Див. ці заставки на аркушах: 7, 13, 19, 25 зв., 31, 37, 43 зв., 49 зв., 55 зв., 62, 68 зв. (вона ж і на арк. 125), 75, 81 зв., 87 зв., 94 (вона-ж і на арк. 106 зв.), 100, 113, 119, 131, 138, 145 зв., 151, 175 (і в інших місяцях), 186 (і в інших місяцях), 189, 201, 220 зв., 229 зв., 234, 236, 247, 255, 280, 289, 292 зв., 323 зв., 338, 343 (і в інших місяцях), 345 зв., 351 зв., 356 зв., 361, 364, 373 зв., 379 зв., 380 (і в інших місяцях), 386, 397, 403 зв., 409, 412, 417, 458 зв., 466, 471 і 476 зв.

Цей таки гравер А. К., мабуть, робив до цього видання також ініціали і деякі кінцівки, а також невідписану цікаву гравюру аркушового розміру (15,5 × 24,8) на честь царя Федора Олексіївича, яка зустрічається не в усіх примірниках Київської Мінеї Общої р. 1680¹. В примірникові 6-ки К. П. Лаври ця гравюра на арк. 2 нен.

Здається, не буде помилкою приписати цьому-таки граверу А. К. і оздоблення чверткового Требника, що роком пізніше, в 1681 р., вийшов з тієї-самої К.-Печерської друкарні. Можливо, йому довелося тут вирізати (крім раніше виготовленого заголовку підписаного „А: К:“ і датованого 1677 р. Р. о. в. I, 34, № 128), ще й серію цікавих з побутового боку тогочасних обрядових сцен: освячення води (на звороті ост. ненум. арк.), хрещення дитини (арк. 61 зв.), сповіди (арк. 90 зв.), причастя (арк. 103 зв.), вінчання (арк. 147 зв.), маслопомазання (арк. 172 зв.) і погребіння (арк. 237 зв.). Самі гравюри (без рамок) розміром приблизно по 6,8 × 7,2 см. Усі без підписів.

Цьому-ж майстрові, можливо, належить і більша частина заставок до цієї книги, які виконано у тій самій манірі (як і в Мінеї Общій 1680 р.), але в меншому розмірі (прибл. по 10,5 × 4,2) від-

¹ Ундольський („Очерк славяно-русской библиографии“, М., 1871 р., стор. 104, № 953) зазначає неповний примірник Мінеї Общої КПЛ, 1680 р.: арк. 10 (зам. 11), 508 і 1, очевидно, без гравюри на честь царя Федора Олексіївича.

повідно до меншого (чверткового) формату Требника 1681 р.

58. Там-таки, арк. 45 (другого, а коли рахувати нумеровані на початку аркуші, то й третього ряду). Три святителі: Вас. В., Григорій Б. і І. Златоуст. Підпис „А. К.“ 3,5 × 4.

III. **Афанасій К.**—Львівський гравер на дереві 60 рр. XVII ст.

Є ще питання, чи можна з Київським А. К. ототожнювати Львівського „А“, „АА“, „Афанасія К“. Хронологія творів А. К. цьому ніби не заперечує: Львівські гравюри відносяться до 60 рр. XVII ст., Київські—до 70—80 рр. Але Львівські гравюри, підписані „А“, „АА“, „Афанасій К“, складають групу остільки характерну своєю примітивністю й недосконалістю (навіть і порівнюючи з Київським „А. К.“), що ці різниці ми вагаємось пояснити лише тим здогадом, що в Львівській Тріоді Цвітній 1663 р. вміщено початкові твори цього майстра.

Маємо на увазі такі гравюри Афанасія з Львівської Тріоди Цвітної 1663 р., крім вже зазначених у Ров. (I, 33, № 1—3, 129): Історія Іосифа (арк. 34), І. Христос на вечері у Симона (арк. 54), Невіря Фоми (арк. 191) і Явління Петрові патріархові Олександрійському (арк. 346), зауважуємо ще досі незазначені:

1. арк. 14. Воскресіння Лазаря. Без підпису. 13 × 9.

2. арк. 45. Розумні й нерозумні діви. Без підпису. 13,3 × 9,2.

3. арк. 250. Неділя о розслабленім. Без підпису. 13,3 × 9.

4. арк. 284 зв. Неділя о самаря(нині). Підпис: „А“. 13,2 × 8,8.

5. арк. 330. Вознесіння „ и К“ (м.б. „Афанасій К“) того-ж розміру¹.

IV. **Баранецький** Глікерій—Київський гравер на дереві першої пол. XVIII ст. До Ров. (I, 62) і „Мат.“ (20) можна додати, що в аркушових Київ-печерських виданнях Апостола: як 1722 р., так і в пізніших (після деякої перерви)² виданнях: 1768, 1790 і 1804 рр., Баранецькому належить, можливо, не одна тільки гравюра з образом ап. Петра, що ним підписана. На його роботу більш менш подібні і деякі інші в цій-таки серії (пор. у виданні 1768 р., арк. ост. нечум. зв., 57 зв., 78 зв., 89 зв.), крім остан-

ньої гравюри, що належить Георгію. Уся ця серія (а не тільки гравюра: ап. Петро, як зазначено в „Матеріялах“, стор. 20—21) має за своє джерело Аугсбурзьку біблію Weigel'я („Biblia Eстурa“ 1695 р.). Дошки з усіх цих шести гравюр зберігаються в Відділі Письма й Друку Лаврського Музею, №№ 623—8.

V. **Величковський** Петро, в чернецтві Паїсій, відомий „Молдавський старець“, аскет і перекладач аскетичних творів (1722—1794 рр.), „родимець Полтавський“ (з Полтави), вчився в „училищахъ Киевскихъ“, перебував в Любецькому й Медведівському монастирях, після чого поступив до КП. Лаври „и опредѣленъ при Типографіи у всечестнаго Іеромонаха Макарія перебувати, и обучатися иконы изображати на мѣди“³.

VI. **Вишловський** Георгій—Львівський гравер на міді пол. XVIII ст.

До зазначеного в „Мат.“ (стор. 24) треба ще додати зміст герба, що його виконав Вишловський на міді у Львівському Службенику 1759 р.: на фігурі, подібній до літери Т з трьома дуже короткими грубими ніжками, сидить на хресті птиця і тримає вінок (герб мб. Феліціяна Володкевича, якому далі присвячено цю книгу, а не Шептицьких, як це зазначено в „Мат.“). Розмір, раніш у нас незазначений: 13 × 16,3.

VII. **В. Л.**⁴—Новгород-Сіверський гравер на дереві 70 рр. XVII в., досі не завважений.

Літерами „В. Л.“ він підписав велику заголовну рамку до Анфологіона, який видано в Новгороді-Сіверському 1678 р. Рамка ця має такий зміст: вгорі І. Христос з Богородицею і І. Предтечею та янголами по боках. Нижче, в квітках—16 святих. В самому низу—Новг.-Сіверський собор і два цивільні будинки. 16,6 × 27,7.

На звороті—Преображення І. Христа, взагалі, подібної-ж роботи. Без підпису.

VIII. **В. Р.**⁴. Майстрові XVII ст. з такими літерами, що його зазначили Ровинський (I, 126) і Крипякевич (сторінка 22—23), належить також кінцівка, що нерідко зустрічається в Київських виданнях (див., напр.: Меч духовний 1666 р., арк. 220; Огородок 1676 р., ст. 631;

¹ Ці самі гравюри див. і в Тріоді Цв., Львів, 1688 р., крім Воскресіння Лазарева (замінено тут гравюрою Ушакевича) і Вшестя (замінено гравюрою ВӨZ). Гравюра: неділя міроносиць на арк. 218 Тріоди Цв. 1663 і 1688 рр. відзначається, порівнюючи з іншими, трохи кращою роботою і підпису немає, тому ми й не внесли її, як більш сумнівну, до списку творів Афанасія К.

² В 50 рр. XVIII ст. в аркушовому Апостолі почали вміщати інші гравюри апостолів—на міді Гр. Левицького і І. Макарія (див. у виданнях 1752 і 1757 рр.), але в 60 рр. знову повернулися до дерев'яних гравюр апостолів: Баранецького й Георгія.

³ „Житіє и писанія Молдавскаго старца Павсія Величковскаго. Изданіє Козельской Введенской Оптиной пустыни“. Москва, 1847, стор. 14. Про вищезгаданого іеромонаха Макарія, як гравера, див. в наших „Матеріялах“, стор. 81—82. За цікаву вказівку про причетність Паїсія Величковського до гравюрної справи дякуємо М. О. Макаренкові.

⁴ Пор. про майстра В. Л., що різав для Київських видань коло XVII ст., у наших „Мат.“, стор. 24.

1. Сюжет з Київ-Печерського Патерика. Грав. на дереві майстра І. А. (XVIII ст.).

К.-Печ. Патерик 1678 р., арк. 20 і ин.; Мінея Общя 1680 р., арк. 397; Вѣнец Хр. 1688 р., арк. 51, 309 зв. і на інших). Підпис: „**кѢ АХЛ ВР** 9,2 × 6,8. Як-що Ров. зазначив цю кінцівку за № 3, то тут він помилково назвав її з а с т а в к о ю і не зовсім вірно зазначає стародруки, де вона знаходиться¹.

IX. **В.—ВӨ—ВӨZ**. До відомостей Ровинського (I, 126—7) і „Мат.“ (стор. 24) про твори цього Львівського гравера на дереві 30—40 рр. XVII ст. додаємо:

1. Гравюрна рамка для заголовка Евхологіона або Требника, Львів, 1698 р., в 8-ку, такого змісту: вгорі І. Христос сидить поміж двома свічками і двома янголами; по боках—ап. Петро й Павло (обидва на цілий ріст); внизу—погруддя трьох святих: Василя Вел., Григорія Б. і І. Златоуста. Підпис: „**ВӨZ** || **Х М А**“ (1641 р.), 7,7 × 12,8.

2. В „Ключь розумѣнія“, Львів, 1665 р. (вид. М. Сльозки), арк. 513: велика заставка з образами трьох святих: Василя В., Григорія Б. і І. Златоуста. Підпис в середині, вздовж колонки останнього образу: „**ВӨZ**“. 10,8 × 5,4.

3. В Тріоді Цвітній, Львів, 1688 р., арк. 330. Вознесіння. Підпис: „**ZBӨ**“. 8 × 11,8.

4—16. В книжці: „Орологіонъ сирѣчь Часословъ“, Львів, 1692 р. (повторено і в виданні 1726 р.) є серія невеличких заставок з сюжетами різних щорічних свят, розміром прибіл. по 10,5 × 2,5 см. До трьох вже зазначених у Ров. (№№ 5, 6 і 8), які див. на арк. 236, 237 і 73 другого нумерованого ряду, і чотирьох, зазначених в „Мат.“ (№№ 4—7), які див. на арк. 82 зв., 199 зв., 210 зв. і 62,—треба додати ще кілька заставок того-ж типу й розміру з такими сюжетами: 4. арк. 7 зв. Різдва Богородиці. Підпис „**ВӨ**“. 5. арк. 52. „Введеніє въ церковь“. Без підпису. 6. арк. 100 Стрітєння. Без підпису. 7. арк. 127 зв. Благовіщення. Підпис „В“ (в лівому куті) 8. арк. 205. Успіння. Без підпису. 9. арк. 227. „Воскрєсеніє Лазарево“. Підпис: „В“ і далі: „ВӨ“. 10. арк. 227 зв. Вхід у Єрусалім. Підпис: „ВӨ“. 11. арк. 231 зв. Тайна вечеря. Підпис праворуч замаскований: „В“ (інший, ніж у Ров. № 2). 12. арк. 239 зв.

Схід І. Христа до пекла. Без підпису. 13. арк. 240. Воскрєсіння. Підпис: „В“ (ліворуч) 14. арк. 246 Вознесіння. Підпис: „ВӨ“. 15. арк. 248 зв. „Сошествіє св. Духа“. Без підпису. 16. арк. 251. Собор усіх святих. Без підпису².

17. Там-таки, арк. 233 (2 ряду). Зрада Іудина (10 постатей). Без підпису. 6,2 × 8,2.

X. **Гяляховський** Данило—Київський гравер на міді поч. XVIII ст.

1. В панегірику Феофана Прокоповича Петру I р. 1709, крім цілком на міді різаного заголовного аркуша з портретом Петра і з написом майстра: „Kijowianē Sculpsit Daniel Galachowski A^o. 1709“, розміром 16 × 28 см.³,—є ще тут-таки, на арк. 4 нєн., заставка на міді: двохголовий орел у вінку серед військової арматури. Без підпису. Гадаємо, що це робота того-таки Гяляховського. 13,2 × 6,4.

XI. „**Г: Б: Ө: С:**“ Такими літерами підписано гравюру на дереві з образом Василя Великого в Служебнику КПЛ, 1692 р., 16°, арк. 41 зв. Розмір: 5,7 × 9. Вона ж в Псалтирі КПЛ, 1697 р., F^o, арк. 37 зв (другого нум. ряду) але там вищезазначеного підпису вже нема. Досі такого підпису не зазначалося.

XII. **Георгій** ієродіякон—Львівський гравер на дереві 30 рр. XVII ст.

Ровинський (I, 230) зазначає три заголовні рамки ніби-то роботи Георгія, але описує їх дуже коротко, невразно, рідко спільними для усіх трьох і не без помилок. Щоб усунути можливі непорозуміння, опишемо ці заголовні рамки докладніше:

1) Заголовок до Євангелії, Львів, 1636 р. (а не 1634, як зазначає Ровинський). Цей заголовок повторено в дальших Львівських (братських) виданнях Євангелії: рр. 1644, 1670, 1690, 1722, 1743 і інших. Зміст його: в оточенні рослинного характеру вміщено вгорі І. Христа, Богородицю і І. Хрестителя; по боках і внизу в квітках—16 постатей св.: 4 євангелисти по кутах, 8 апостолів і 4 пророка (дрібніші, в самому низі). Внизу також і образ Успіння. Підпис, що починається в рамці Успіння і продовжується в обох нижніх кутах, такий: „**Рокъ Бож. ахлс Геогъ ѣдак**“. 16,3 × 26.

¹ Цю кінцівку видав Свенціцький: „Початки книгопечатаня“..., табл. LXXXVI, ч. 184.

² Частину цих заставок зазначено в „Причинках“ І. Крипякевича, але неповно (чотирьох бракує зовсім). Крім того, є деякі неточності, напр., на арк. 100 (другого ряду)—Стрітєння, а не Обрізання, а заставки на арк.: 127 зв. 231 зв. і 240 мають підписи „В“, яких автор не помітив.

³ В „Подр. словарѣ рус. граверовъ“ Ровинського (I, 216, № 1) цей заголовний аркуш зазначено дуже побіжно. Докладніше—в його-ж „Подр. словарѣ рус. гравер. портретовъ“, III, Спб., 1888 р., стп. 1680, № 548. Є й другий варіант цього аркуша з гравюрним слов'янським заголовком замість латинського (ib. № 549). Примірник цього рідкого панегірика з різаним на міді заголовком (латинським) є в Б-ці Київської Дух. Академії № ВХХП 2/47. В 1780 р. його туди подарував Варлаам Миславський. Копії заголовного аркуша з портретом Петра I див. в „Матеріалахъ для Русской Иконографіи“ Ровинського, № 181, і в дуже зменшеному вигляді—в його словнику портретів, т. III, стп. 84.

Таким чином, очевидно, цей заголовок, датований 1636 р., роблено в Львові вперше до видання Євангелії, виданої того-ж 1636 року.

2) Інший заголовок, спеціально роблений до Октоїха, має такий зміст: в оточенні архітектурного характеру вміщено вгорі І. Христа (без т. зв. „предстоящих“); по кутах—євангеліські „символічні“ звірі; по боках—по 5 круглих медальйонів з образами свв., складає богослужбових пісень: патріархів Германа, Анатолія, Сергія, Софронія, І. Дамаскина, двох Іоанів і Андрія архієп. Іерусал. Внизу Успіння. Підписи внизу: „Георгій ієродіакон въ Львовѣ ро^у Бо^у АМ...“ (останньої літери ми не розібрали). Розмір: 17,2 × 28,4. Див. в Октоїху. Львів, 1639 і 1686 рр. і по інших Львівських виданнях як цієї книги, так і деяких інших, напр., в Тріоді Посній 1664 р.

3) Зазначеного у Ровинського (№ 4) третього заголовку цього-ж майстра ми не знаємо. В Євангелії 1722 р., де Ровинський зазначає заголовок Георгія третього типу, він, на наш погляд, той самий, як і по інших виданнях Львівської Євангелії XVII і XVIII вв. (див. зразок перший).

XIII Георгій—Київський гравер на дереві і, можливо, на міді 20 рр. XVIII ст.

Гравюри Георгія на дереві, що зазначені у Ровинського за №№ 2—10 (I, 231), описано у нього дуже поверхово. Іноді зазначено аркуші, на яких вони містяться, але не зазначено, в якій саме книзі (очевидно, за вирваними з книги окремих листках чиеїсь збірки гравюр). Не показано також і розмірів.

Отже ці гравюри знаходяться в Тріоді Цвітній, КПЛ, 1724 р. Одні з них мають розміри по 13 × 11 і знаходяться на арк: 53, 221 (є підпис: „Георгій“), 254, 292, 323; другі мають розміри: 6,3 × 9,5 (Розп'яття) і 8 × 9 (Вшестя) і знаходяться на арк. 91 і 344 зв.

Занотуємо тут ті гравюри з цієї серії, що підписів не мають, у Ровинського не завважені а, між тим, належать, очевидно, тому-ж самому майстрові:

1. арк. 161. Шшестя в ад. 13 × 11.
2. арк. 194. І. Христос і Фома невірний. Розмір той же.
3. арк. 363. Явління дитини-Христа Петру Олександрійському. Того-ж розміру.
4. арк. 399. Шшестя св. Духа. Того-ж розміру.
5. арк. 432. Собор усіх свв. 13 × 12,5.

Частина вищезазначених гравюр Георгієвих, між іншим, цікава тим, що начоно виявляє залежність їх сюжетів од

західних оригіналів, а саме, од Аугзбурзької біблії Weigel'я, 1695 р.¹, а не од старіших, вже звичайних для українського ґрунту подібних зразків, напр., хоча-б майстра „В“ 1630 р., гравюри якого бачимо в попередніх Київських виданнях Тріоді Цвітної, 1631 і 1702 рр.

Цікаво також зазначити, що ті підписи „Георгій“, які поставлено під гравюрами на міді з образами євангелістів і апостолів в ранішому виданні „Нового

2 Св. Димитрій Ростовський. Грав. на міді Г. Левицького (50-ті роки XVIII ст.).

Завѣта“ КПЛ, 1727 р.—вже затерто або напівзатерто на тих же гравюрах в трохи пізнішому виданні 1732 р. Це один з виявів того нівелювання, яке під впливом Москви XVIII ст. енергійно помічалось в усіх галузях українського культурного життя і що торкнулося також видавничої й гравюрної справи. В змістові самих гравюр також виявився той самий напрямок. Так, напр., у виданні Нов. Зав. 1727 р., арк. 169 зв., гравер Георгій, йдучи за Іоан. І. Weigel'я, виобразив св. Іоанна жоновидним, безбородим та безусим, але у виданні 1732 р., арк. 167 зв. св. Іоану, згідно з іконописним шаблоном, вже прироблено вуса й довгу бороду, а довгі волосся скорочено.

¹ Пор., напр., зцілення розслабленого на арк. 254 в Тріоді Цв. 1724 р. і в Біблії Weigel'я, Іоан V; або зцілення сліпого на арк. 323 і там-таки, Іоан IX. Ще раніш, в „Мат“, стор. 27—28, ми зазначили, що Георгій взагалі охоче використовував західні оригінали.

XIV. Г. К. В Тріоді Цвітній, КПЛ., 1724 р., арк. 108 зв. є гравюра на дереві: Розп'яття з двома „предстоящими“. Підпис у правому куті: „Г. К.“. 5,8 × 9,4. Це—майже точна, тільки трохи зменшена й гіршої роботи копія з подібної гравюри Георгія (пор. тут-таки, арк. 91). Досі гравюр з таким підписом не зазначувано.

XV. Гочемський Адам („Adam Goczemski“, „A. G.“)—Почаївський гравер на міді й дереві другої половини XVIII ст. (70—80 рр.).

До попередніх списків гравюр А. Гочемського на міді (Ров. I, 241—3 і „Мат.“ 32—33), треба долучити ще:

1. Собор усіх свв.—в Трефологоні, Почаїв, 1777 р., на першій сторінці загол. аркуша, нижче заголовку. Підпис: „A. G.“ 16,2 × 14.

2. Григорій Богослов. Без підпису. В Служебнику, Почаїв, 1778 р., або у виданні 1791 р., арк. 193 зв.

Деякі додаткові уваги: 1) в тому ж таки Служебнику, арк. 155 зв. і 178 зв. див. і інші гравюри з цієї серії Адама Гочемського: І. Златоуст і Василій В. (Ров. №№ 9 і 10; „Мат.“ № 3). Оригінальна дошка з образом І. Златоуста — в Л. М. № 303 (= ЦАМ. 2343). На звороті її цікава народня картинка: „Zyd Leuba“, зазначена (№ 15) і видана у Ровинського (I, 242—3). На останній гравюрі є й підпис: „A. G.“. Розмір цієї дошки: 17,4 × 28,8. 2) Неповно зазначено у Ров. під №№ 13 і 14 гравюри на міді А. Гочемського з образами євангелістів Луки і Іоана, які надруковано в євангелії напрестл. Почаїв, 1771 і 1780 рр., F⁰, арк. 114 зв. і 185 зв. Розміри гравюр приблизно по 19 × 27.

У Відділі Письма й Друку Лаврського Музею є ще такі оригінальні мідні дошки Адама Гочемського, крім вже зазначених в наших „Матеріялах“:

—Розп'яття в с. Лагодичнях (меншого формату). „Adam Goczemski“. Дошка № 302 (= ЦАМ, 2341), 8,4 × 12,8. Ров. № 6.

—І. Хр. дає ключі ап. Петру. Внизу напис: *Tu iestas Piotr so kolwiek Zwiazesz*“. Підпис „A. G.“. На звор. дошки № 299 (= ЦАМ 2339). 8 × 13,6. Ров. № 12 [?].

—Герб. ніби-то гр. Потоцького, описаний у Ров. під № 17. „A. G.“. Дошка № 304 (= ЦАМ. № 2344). 11,5 × 12,5.

Оригінальну дерев'яну дошку А. Гочемського з тієї-таки збірки, з образом Почаївської Богородиці ми видаємо в нашій праці: „Ксилографічні дошки Лаврського Музею“.

XVI Гочемський Іосиф („Joseph Goczemski“, „I. G.“)—Почаївський гравер на міді й дереві 40—70 рр. XVIII ст.

До 36 гравюр цього майстра у Ровинського (I, 243—5) і 30—в „Мат.“ (стор. 33—34) додамо ще 52 досі незанотованих гравюри спочатку на міді, потім на дереві. До речі подамо також деякі уваги до тих творів І. Гочемського, які не зо-

всім докладно було зазначено у Ровинського.

В Апостолі, Почаїв, 1768 р., 8⁰:

1. арк. 383 зв. Апокаліпсичне видіння І. Христа І. Богослову. І. Христос з мечем, що сходить з його уст, стоїть серед 7 світильників. Перед ним упав на землю І. Богослов. Внизу у колі замасковано: „I. G.“. 7,5 × 13.

Тут-таки, на арк. 91 зв., 100 зв., 121 зв., 136 зв., 142 зв. див. і гравюри а по ст о л і в цієї серії того-ж майстра, поверхово зазначені у Ров. під №№ 15, 13, 12, 16 і 14. Розміри цих гравюр при бл. по 8 × 13; дошок при бл. по 9 × 14. Євангелістів з цієї серії (Ров. №№ 10—12; „Мат.“ № 19) див. в Євангелії, Почаїв, 1768 р., 8⁰, арк.: ост. нен., 92 зв., 155 зв. і 234 зв. Розміри їх такі-ж самі.

Кілька ще доповнень до відомостей Ровинського про гравюри І. Гочемського на міді:

1) Гравюра „Митар і фарисей“, зазначена у Ров. під № 1, надрукована на першій сторінці загол. аркуша Тріоди Псної, Почаїв, 1767 р., F⁰, і має розмір: 16,3 × 12,1. Оригінальна дошка (дефектна) — в Л. М. № 294 (= ЦАМ 2334). Розмір її (без відломаного краю): 16,5 × 12,2.

2) Гравюру І. Гочемського, зазначену у Ров. під № 8—І. Христос в оточенні херувимів і зірок, в які вписано назви 7 тайн церковних, див. в Требнику, Почаїв, 1741 р., на заг. арк. Розмір: 7 × 13.

3) Гравюра: коронування Богородиці Трійцею з 6 постатями святих внизу, що зазначена в Ров. під № 9, є в Октоїху, Почаїв, 1774 р., на загол. аркуші. Розмір гравюри: 15 × 12,5; а дошки, що знах. в Л. М. № 296 (= ЦАМ. 2336): 16 × 13.

4) Гравюра: розкрита книга, яку тримають чотири євангельські символічні „звірі“, з виображенням на одній сторінці цієї книги І. Христа, що дає ключі ап. Петру, а на другій—текста: „Пропов'дайте Євангеліє всей твари“... (Ров. № 20), є не „заглавний листь“ (Ров.), а тільки цю гравюру вміщено, як і попередні, на заголов. аркуші під друкованим заголовком, а саме (що до цього випадку) в Євангелії напрестл., Почаїв, 1771 і 1780 рр. Розмір гравюри: 20 × 16.

5) Гравюру: І. Дамаскин (Ров. № 21) див. в Октоїху, Почаїв, 1774 р., на звороті загол. арк. Розмір гравюри: 16 × 28.

6) Гравюра: т. зв. Pieta, типу першого, згаданого в наших „Мат.“ під № 6, знах. ще в Служебнику, Почаїв, 1778 р., F⁰, на загол. аркуші. Розмір гравюри, раніш у нас непоказаний: 15 × 16,5.

Гравюри І. Гочемського на дереві, досі не завважені:

2—27. В Почаївському виданні: Праздн'я (Миняя Праздничная), 1757 р., F⁰, є ціла серія гравюр на дереві з образами різних свят цілого року. Пересічний розмір їх 6 × 10. Ці гравюри такі:

2. арк. 18. Різдво Богородиці. Без підпису. 3. арк. 34. Здвиження. Без підпису. 4. арк. 42 зв. Юсафат з сокирою в голові. Без підпису. 5. арк. 51 зв. Смерть І. Богослова. Без підпису. 6. арк. 61 зв. Покрова. Ліворуч підпис: „І. Г.“. 7. арк. 106 зв. Собор янголів. Без підпису. 8. арк. 132 зв. Вхід Б. М. до храму. „І. Г.“. 9. арк. 142 зв. Св. Варвара. В лівому куті: „І. Г.“, в правому: „1755“. 10. арк. 149. Св. Микола. „І. Г.“. 11. арк. 158. Зачаття св. Анни. Богородиця стоїть у 8-кутній зірці. Внизу на колінах Йоаким і Анна. „І. Г.“. 12. арк. 197. Різдво І. Хр. (10 людських фігур з дрібними). „І. Г.“. 13. арк. 203. Утікання до Єгипту. В лівому куті: „1756“, в правому: „І. Г.“. 14. арк. 207 зв. Св. Стефан. Без підпису. 15 арк. 212 зв. Св. Василій Вел. В лівому куті „І.“; в правому „Г“. 16. арк. 241. Хрещення. „І. Г.“. 17. арк. 253 зв. Три святителі на хмарі. Без підпису. 18. арк. 263 зв. Стрітення. Без підпису. 19. арк. 277. Благовіщення. „І. Г.“. 20 арк. 286 зв. Георгій на коні. „І. Г.“. 21. арк. 317. Різдво Іоана Предтечі. Захарія вписує ім'я на дошку. „І. Г.“. 22. арк. 324 зв. Петро і Павло тримають муровану церкву в руках. „І. Г. 1757“. 23. арк. 347. Пророк Ілля. Без підпису. 24. арк. 355 зв. Богородиця [?] вчить дитину читати. „1757. І. Г.“. 25. арк. 376. Спас. Без підпису. 26. арк. 386. Успіння „І. Г.“. 27. арк. 398 зв. Усікновення голови І. Предтечі. Без підпису.

28—33. В Трефологонії, Почаїв, 1777 р., ці гравюри здебільшого повторено іноді правда з затертими підписами гравера і взагалі в гірших відбитках. Проти попереднього нашого списку додамо з Трефологоніона такі гравюри того-ж типу і тих самих прибл. розмірів (усі без підписів):

28 арк. 60. І. Предтеча. Стоїть поруч з ягням і янголятком. (сюжет за „Іосифом“), 6,8 × 10,7. 29. арк. 139 зв. І. Златоуст. 6,6 × 10,2. 30. арк. 170. ап. Андрій Первозваний. 31. арк. 187. Св. Микола (іншого типу). 6,1 × 9,4. 32 арк. 409. Благовіщення. Дата: „1771“. 6,5 × 9,9 (інша ніж № 19). 33. арк. 421. Св. Георгій стоячи вбиває змія. 6,5 × 10.

34-50. В Молитвослові, Почаїв, 1763 [?] р. (з дефектного примірника Лаврської б ки без початку і деяких аркушів у середині) знаходяться такі гравюри І. Гочемського на дереві, того-ж таки типу і пересічно того-ж розміру, як і попередні, але виготовлені здебільшого пізніше, р. 1762, як видно з дат на багатьох з них:

34. арк. 9 зв. Моління про щасу. „1762“. Можливо, в нижній одірваній частині гравюри є підпис гравера. 35. арк. 41 зв. Вояки беруть І. Христа і в'язуть його. „І. Г.“. 6,2 × 9,1. 36. арк. 66 зв. І. Христос на суді. Без підпису. 6,2 × 9,5. 37. арк.

71 зв. І. Христу одягають на голову терновий вінок. „1762“. „І. Г.“. 6,3 × 9,1. 38. арк. 75 зв. Розпинають І. Христа. „І. Г.“ 6,2 × 9,4. 39. арк. 80 зв. Розп'ятий вже І. Христос. „І. Г.“ 6,4 × 9,2. 40. арк. 85 зв. І. Хр. обідає з двома апостолами. Без підпису. 6,3 × 9,7. 41. арк. 94 зв. І 176 зв. Зняття тіла І. Хр. з хреста. Без підпису. 6,2 × 9,3. 42. арк. 104 зв. По-

3. Вихідний аркуш до Требника Київського. Печ. видання 1736 р. Грав. на міді І. Макарія.

кладення в гроб. „1762“. „І. Г.“ 6,3 × 9,3. 43. арк. 127 зв. Богородиця з сином. „1762“. 6,4 × 9,3. 44. арк. 147 зв. Воскресіння І. Хр. „1762“. „І. Г.“ 6,3 × 9,7. 45. арк. 168 зв. І. Предтеча поруч з ягням і янголятком (інша гравюра, ніж тут зазначена під № 28): „1762“. „І. Г.“ 7,8 × 10,9. 46. арк. 184. зв. Собор св. апостолів. Без підпису. 6,4 × 10,1. 47. арк. 203 зв. Собор усіх святих. Без підпису. 6,8 × 10,5. 48. арк. 227 зв. і 323 зв. І. Христос стоїть на хмарі. „17 [...]“. І. Г.“ 6 × 9. 49. арк. 302 зв. Чаша в оточенні: пелікана, 2 янголят і знаряддів мук Христових. „Іосі“ [?] 6,5 × 9,2. 50. арк. 356 зв. Вінець року з колом річним і з написом: Блґвиши вбенець лґта... Без підпису. 7 × 11,8¹.

51. В Апостоли, Почаїв, 1759, F⁰, крім гравюр на дереві з образами апостолів аркушового розміру, зазначених у Ров. під № 31 і в „Мат.“ під №№ 22—23, 25—26, див. ще на арк. 71 зв.: ап. Павло. Без підпису. Приблизний розмір: 15 × 27 (виправити друкарську помилку в розмірі: „Мат.“, 34).

¹ Гравюри на арк. 159 зв., 246 зв. і, 264 зв. і 284 зв., очевидно, взято в Молитвослові з попередніх Почаївських видань. Див. їх у цьому нашому списку під №№ 7, 19, 26 і 10 (з видання: Празднѣя, Почаїв, 1757 р.).

52. В Октоїху, Почаїв, 1758 р., на звор. заголовка є гравюра: І. Дамаскин, з підписом: „І. Г. 1758“ (пор. Ров. № 32, без дати). 14,8 × 22,5. Є також вона й в Ірмології нотному, Почаїв, 1775 р., F⁰, на звороті остан. нен. аркуша.

Кілька дрібних уваг до раніш зазначених гравюр на дереві І. Гочемського: 1) Неповно завважений у Ров. під № 30 загол. аркуш роботи І. Гочемського має дату „1757“, 16,3 × 27,2, і знаходиться в книзі: Празднѣя, Почаїв, 1757, р. і в багатьох інших Почаївських виданнях. 2) Гравюра: Богородиця Почаївська, зазначена в „Мат.“ під № 28, є ще в Богогласнику, Почаїв, 1791 р., після пісні 142. 7,7 × 13,5. 3) Гравюри, що їх приписав Ровинський під №№ 34—36 Іосифу Гочемському, не йому належать, а іншому гравюрові на дереві Іосифу, що працював також в Почаїві, але раніше, в 30 рр. XVIII ст. (див. нижче: „Іосиф“). 4) Чотири гравюри І. Гочемського на дереві: апостоли Петро, Лука, Яків, а також І. Дамаскин (див. „Мат.“ 34, №№ 22, 25, 27 і Ров. I 245, № 32) з оригінальних дошок, що переходять в Відділі Письма й Друку Лаврського Музею, видаємо в нашій праці: „Ксилографічні дошки Лаврського Музею“ (табл. XVII—XX).

XVII. Г. Гр.—гравер на дереві при самому початку друкарства й гравюрної справи в КП. Лаврі, в другому десятилітті XVII в.

Йому треба приписати:

1. Загол. аркуш до Анофологіона, КПЛ., 1618—1619 рр., F⁰: вгорі—Успіння; по кутах—євангелісти; по боках—пророки Єнох і Ілля, нижче преп. Антоній, Феодосій; внизу—герб архім. Єлисея Плетенцького. Під гербом літери: „ГГГР“. 16,7 × 27,8.

2. Там-таки, стор. 1045. Арх. Михаїл. В нижніх кутах по літері: „Г“ (пор. Ров. I, 182). 7 × 10, 5.

Якщо ці літери дійсно зазначають окремого гравера, то з огляду на подібну маніру, йому ж можна було б приписати й інші невідписані гравюри цього цікавого стародруку. А проте це потребує окремого дослідження.

Приписаний Ровинським (I, 182) цьому таки майстру „Г“ загол. аркуш до „Лейтургіаріона си єсть Службеника“, КПЛ., 1629 р., F⁰, належить, на наш погляд, не йому, а іншому майстру—Л. Т., який в 1628 р. опрацював майже все це видання Службеника. Лігатуру ЛТ, що не дуже добре зберіглася, Ровинський та інші за ним помилково прийняли за Г.

XVIII. Григорій—Київський гравер на дереві першої половини XVIII ст.

В Тріоді Цв., КПЛ., 1724 р. (не 1723 р., як у Ров., I, 253):

1. арк. 33 зв. (не 34, Ров): Історія Іосифа

в 4 відділах. Підпис: „Григорі“ (цього підпису в № 1 Ров. немає). 12, 8 × 10, 8.

2. там таки, арк. 400. Трійця з двома янгледами (іншого типу, ніж „Мат.“ № 1). Підпис: „Гр.“ 6 × 9, 5.

3. Зшесть св. Духа. Підпис: „Гр.“ Дошка в ксилограф. збірці Л. М. № 970. 6 × 9, 8.

4. Успіння Богородиці. Підпис: „Григорій“. Дошка там таки № 283. 5, 8 × 9, 4.

5. Цар Давид. В Ісалтирі, КПЛ. 1743 р., арк. 11 зв. ненум. Підпис: „Гр.“ 6 × 9, 5.

XIX. Дамаскин—гравер на дереві в Новгороді Сіверському або Чернігові в 70 рр. XVII ст.

Він брав участь в оздобленні гравюрами „Труб“ Лазаря Барановича під керівництвом останнього¹. Його роботи знаходяться в особливому, нами нещодавно виявленому й окремо описаному варіанті „Труб“ Барановича (КПЛ., 1674р.), що відрізняється від іншого між іншим тим, що в ньому багато є оригінальних гравюр, виготовлених спеціально для цього видання кількома місцевими граверами (див. тут „С. п.“, „М. п.“, „Константин“)². Але гравюри Дамаскина підписів, нажаль, не мають.

Гравер цей досі ще не був зазначений в спеціальній літературі.

XX. Денбровський Єгор.—Київо-Подільський майстер, що в 1792 р. таємно друкував у своїй хатній майстерні „кушти“ на продаж, в тому числі й суцільно різані на дереві тексти недозволенних молитв (про це див. „Мат.“, стор. 35—37). Самі ці дошки, що їх свого часу конфіскувала Лавра, видаємо тепер в вищезгаданій праці: „Ксилографічні дошки Лаврського Музею“.

XXI. Дорофей—Львівський гравер 60—72 рр. XVIII ст.

Зазначеної у Ів. Крипякевича (ст. 24) гравюри Дорофея з образом єв. Матвія не вміщено в тому примірникові Львівської Євангелії 1670 р., що належить Відділові Письма й Друку Лаврського Музею, з якого ми й користалися для „Мат.“

Тут поруч з Дорофеевими гравюрами єв. Марка, Луки й Іоана, датованими 1669 роком і, очевидно, виготовленими вперше для цього саме видання, вміщено гравюру єв. Матвія, яка не належить Дорофееві. Її повторено з раніших Львівських видань Євангелії: 1636 і 1644 рр. Коли відомості Крипякевича вірні, можливо, ми маємо тут справу з двома варіантами в гравюрних ілюстраціях Львівської Євангелії 1670 р.

XXII. Завадовський Євстафій („Е. З.“)—Львівський гравер на дереві другої половини XVII ст.

До зазначеного в наших „Мат.“ (№ 5) про гравюру „Е. З.“: І. Христос в оточенні дрібніших образків—треба додати.

¹ „Письма преосвященнаго Лазаря Барановича съ примѣчаніями. Изданіе второе. Черниговъ, 1865“, стор. 192.

² Про цей варіант „Труб“ повідомляємо докладніше в окремій праці, ще ненадрукованій.

що її також уміщено в „Орологіонъ сирѣчь Часословъ“, Львів, 1692 р., 4^о, арк. 262 зв. 12 × 16, 5.

1. Подібну до неї гравюру Богородиці в оточенні 15 образів пророків, того-таки прибл. розміру, див. в Тріоді Посній Львівського нез'ясованого видання (дефектний пр-к б-ки К. Дух. Акад.), арк. 359. Підпис: „Е. Z... зава“ [?].

XXIII. **Зубов Іван**—Московський гравер поч. XVIII ст. (Ров. I, 372–380).

Він вирізав на міді для Путивльського Молчанського ман., що тепер знаходиться в межах України, окрему гравюру, очевидно, для роздавання прочанам: образ чудотворної ікони Б. М. Молчанської. Внизу тодішній вигляд Молчанського Путивльського монастиря, цінний для історії архітектури цього монастиря, що його перебудовано було з мурованої фортеці. Підпис майстра: „Грыдероваль на меди Іванъ Зубовъ“. Під самою іконою Б. М. напис: Во славу и честь Прѣѣла вѣчицы ншѣла Бѣѣи изображенъ на меди въ мѣрѣ стого образа нарицаемыа молчанскѣа иже єсть во градѣ пѣтувлѣ тшаніем тоа честныа обители игѣмена Моуѣсеа 1729 марта єї“.

Сама дошка знах. в Путивльському Краєвому Музеї. Розмір дошки: 22,4 × 34,3.

Цей твір Ів. Зубова Ровинському не був відомий.

XXIV. **Зубрицький Никодим** („Nicodemus Zubrzycki“, „N. Z.“)—гравер на дереві й міді к. XVII і перших десятиліть XVIII ст. в Львові, Києві й Чернігові.

До списків Ров. (I, 381–4), „Мат.“ (ст. 40–51) і Крипякевича (стор. 24–25) додамо ще такі гравюри Зубрицького на дереві і потім на міді:

В Анфологоні, Львів, 1738 р.:

1. Велика рамка до заголовка. Зміст: велике дерево, що на ньому вгорі сидить І. Христос з книгою, в якій написано: „Азъ єсм лоза, ви ж рождіє“. На гілках цього дерева сидять Б. М. І. Предтеча і, далі, апостоли й святі в погруддях (усіх фігур—43). При корені дерева, в круглому вінку, образ Успіння. Підпис з датою 1694 р.: „Рок ахѣд мѣа марта ѣѣ: никодим изобрази“. 16, 5 × 29, 5.

2 там таки, арк. 1. Велика заставка з

¹ Тут-таки, на арк. 61.135, 317 зв. і 345 див. зазначені в „Мат.“ гравюри І. Богослова, І. Златоуста, І. Предтечі й Григорія Богослова. Усі з підписами: „N. Z.“. По 6, 5 × 8, 3, а І. Предтеча: 5 × 7, 2. Гравюра Георгія на роботу Зубрицького не подібна (арк. 406 зв.). Три святителі—робота Іллі (арк. 359 зв.). На арк. 371, 398 і 544 див. гравюри Стрітєння, Благовіщення й Нерукотворн. образа, зазначені в „Мат.“ під №№ 8, 9 і 7. Приблизний їх розмір: 6, 5 × 8, 2. Ми не остаточно ще простудіювали гравюри у різних Львівських виданнях Анфологіона к. XVII і XVIII ст., бо в Києві одних із цих видань немає, а другі дефектні.

² Інші гравюри Н. Зубрицького з Львівської Тріоди Цвітної показано в „Мат.“ за виданням 1746 р. (№№ 141 і далі). Вони-ж таки в виданні 1701 р., для якого власне спочатку й робилися.

³ П. Пекарській. Наука и литература въ Россіи при Петрѣ Вел., т. II, СПб. 1862, стор. 149, № 112.

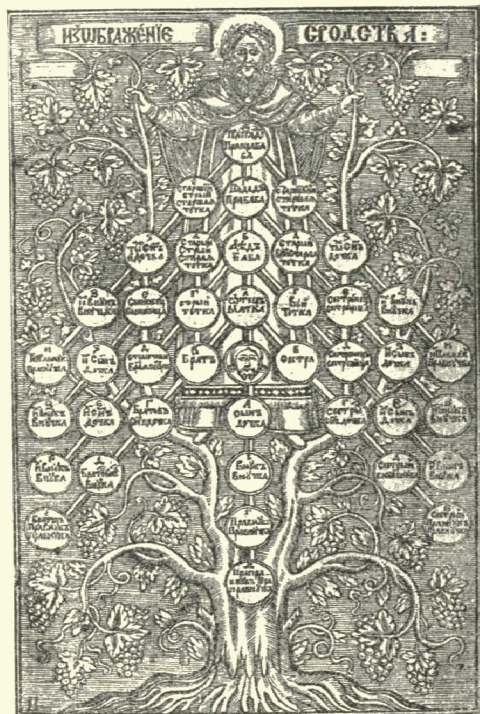
І. Христом, що стоїть на земній кулі. Напис: Блѣви Вѣнец лѣтѣ блѣти твоєа Гдѣиєт. Підпис: „N. Z.“. 17, 2 × 10, 2¹.

3. там таки, арк. 186 зв. Св. Микола (по пояс). „N. Z.“. 5,3 × 7,8.

4. арк. 266 зв. Первомученик и архієпископ Стефан. „N. Z.“. 6,5 × 8,2.

В Тріоді Цвітній, Львів, 1701 р.:

5. арк. 92. Розп'яття з двома „предстоящими“. „N. Z.“. 6 × 9.

4. Родословне дерево. Грав. на дереві майстра „П.“ (XVII ст.).

6. арк. 408. Собор усіх святих. „N. Z. аѣр“. 12,3 × 9,8².

В книзі І. Максимовича: „Богородице Дѣво“, Чернігів, 1707 р., Ровинський перераховує 8 гравюр Н. Зубрицького (№№ 17–24), але дуже побіжно. Ровинський сам цих гравюр, мабуть, не бачив і зазначає їх за Пекарським³. Справа в тому, що

ці гравюри знаходяться на окремих вставних нумерованих аркушах не в усіх примірниках цього видання. Деякі бібліографи цих вставних аркушів навіть зовсім не зазначають¹. З огляду на порівнюючу рідкість цих аркушів, а також на те, що цю серію гравюр Никодим різав спеціально для цього видання р. 1707., мабуть на замовлення І. Максимовича, відомого письменника й мецената Чернігівського, з огляду, далі, на те, що ці гравюри відзначаються як одне з кращих досягнень Н. Зубрицького в майстерстві різати на дереві.—ми тут зареєструємо їх докладніше:

—після арк. 16 нен. Богородиця з Сином сидять під балдахином. Вище: Моїсей скидає взуття перед „Неопалимою Купиною“, і Аарон піднімає кадило перед посудом з манною. Підпис: „Никодим“. Вище „в'язю“ дата „ЛѢТЪ“ [1707]. 12,7 × 14,4.

—після арк. 19. Богородиця типу „Непорочного Зачаття“ стоїть на хмарі, в оточенні двох янголів, що підтримують її мантію. Навколо 4 херувими. Внизу гірний краєвид. „N. Z.“. 12,2 × 14,3.

—після арк. 43. Богородиця сидить у небі серед Трійці і 4 херувимів. Внизу морський краєвид. „Никодим“. 12 × 14,5.

—після арк. 89. Богородиця стоїть серед святих Бориса і Гліба, патронів Чернігівської катедрі. „Никодим“. 11,4 × 14,2

—після арк. 121. Богородиця с Сином посеред Іоакима і Анни. Два янголи її коронують. „Никодим“. 12 × 14,6.

—після арк. 165. Богородиця в короні посеред 6 жіночих постатей. „Никодим“. 11,8 × 14,5.

—після арк. 187. Т. зв. „Древо Ісусеєво“, на гілках якого 12 царів і поверх усіх—Богородиця з Сином. „Никодим“. 11,7 × 14,5.

—після арк. 205. Різдво Христово (9 людських фігур). „N. Z.“. 11,5 × 14,5.

Не заперечуючи й тепер твердження наших „Матеріалів“ (стор. 41—42), що Н. Зубрицький, взагалі, цікавий, плодотворний і ще не зовсім відкритий майстер, додамо, що, на наш погляд, гравюри його на дереві (як почасти й Д. Синкевича, Тита й деяких інших граверів к. ХVІІ—поч. ХVІІІ ст.) відзначаються „окремим стилем“ тільки що-до інших українських переважно старіших зразків. Самі-ж собою вони являють підлеглість західньо-європейському впливові.

Що-до гравюр Н. Зубрицького на міді, то в додаток до наших „Матеріалів“ зробимо тільки такі зауваження:

7. В книзі І. Максимовича: „Царський путь креста Господня“, Чернігів, 1709 р., вставна гравюра до кн. ІІ, гл. 3 по різних

примірниках має два варіанти, обидва роботи на міді того-таки Н. Зубрицького. Зміст: дитина тягне на мотузці хрест, а Христос знімає з її обличчя покривало. Ці фігури в одному з варіантів трохи більші. Підпис на цьому варіанті: „N. Z.“. Цей варіант (з підписом, якого перший не має), оскільки ми можемо сказати на підставі перегляду 15 примірників цього видання, є порівнюючи більш рідкий. Розміри цих гравюр в першому варіанті: 9,2 × 12,5, в другому (що має підпис): 10 × 13,7.

XXV. „I. A.“. Цими літерами підписано гравюру на дереві в К.П. Патерику, КПЛ, 1777 р., арк. 60 (другого ряду) з сюжетом: „Въ Влахѣрнѣ Богородица зодчым злата даде и ікону“..., звичайного в Патерику розміру: 11,7 × 15,5. Підпис (малорозбірний) див. в обох нижніх кутках, нижче квіток. Досі такого підпису не було завважено. Див. знімок нат. розм. на мал. 1.

XXVI. „I.“. Цією літерою підписано такі гравюри на дереві в К.П. Патерику, КПЛ, 1777 р., і в деяких інших його виданнях:

1. арк. 78 (другого ряду). „Преп. Агапий безмездный“. Підпис в правій нижній картинці: „I.“. 11,5 × 15,4.

2. арк. 165 зв. „Сказаніе о чудеси в печерах на Пасху“. Підпис, ледве помітний, внизу в півколі: „I.“. 11,5 × 15,2.

Можливо, що ці підписи, незовсім ясні в тих відбитках, якими ми користалися, належать майстрам, що в ХVІІІ ст. працювали над оздобленням того-ж Патерика Печерського: „С: I.“ і „I: I.“.

XXVII. „I: I.“. Цими літерами підписано гравюру на дереві в К.П. Патерику, КПЛ, 1777 р., арк. 139 (2-го ряду), і в інших виданнях Патерика ХVІІІ і ХІХ вв. з образом преп. Николі Святоші. 11,7 × 15,4². В попередніх працях згаданого підпису не зазначано.

XXVIII. „I: G.“.—гравер на дереві з Чернігівських країв 70 рр. ХVІІ ст.

Дві гравюри з цими ініціалами є в „Трубач“, КПЛ, 1674 р., в зазначеному вище особливому варіанті їх:

—арк. 64. Архангел Михаїл побиває сеголового змія. 12,2 × 10,2.

—арк. 69 зв. Григорій, єп. Неокесарійський, що стоїть, піднявши обидві руки. Вгорі сонце в вигляді обличчя, і дощ іде на два боки. Того-ж розміру.

Ровинський (I, 404 і 430) зазначає ці гравюри за Акафістами, КПЛ, 1674³, але загальним змістом і характером своїм, розміром і тисним пристосованням до тексту „Труб“ ці гравери належать до цілої серії, що її виготовлено було в Новгороді-Сіверському заходами Лазаря Барановича і видано в частині прим. „Труб“. В Київські Акафісти 1674 р. ці

¹ И. Каратаевъ. Хронолог. росписъ славянскихъ книгъ, напеч. кирилловскими буквами 1491—1730. Спб., 1861, стор. 163, № 1274; В. Ундольскій. Очеркъ слав.-рус. бібліографіи М. 1871, стор. 147, № 1426.

² На цей підпис звернув нашу увагу С. А. Клепиков (Москва), якому висловлюємо за це подяку.

³ Першу з цих гравюр видав Ровинський (I, 401).

дві гравюри могли попасти підчас друкування „Труб“ в КП. друкарні того-ж таки р. 1674.

XXIX. **І. К.**—Київський гравер на дереві 80 рр. XVII ст.

В Синописі, виданому в КПЛ. з датою 1680 р. (варіант з нумерацією по аркушах, з 21 рядками на сторінці)¹, див.:

1. арк. 46 зв. Цар Володимир—гравюра на цілу сторінку. По боках центральної фігури Володимира менші: Бориса й Гліба та 2 дрібні сцени: посланці показують Володимирові картину Страшного Суду і хрещення Володимирове. Підпис майстра: „Рокъ **ахп** мѣца Декемврѣа днѣа **л**. І. К.“. 11,8 × 15,3.

XXX. **Ілля**—Львівський і Київський гравер на дереві XVII ст. До відомостей Ров. (I, 409—426) і „Мат.“ (стор. 53—55) додамо:

1. В Апостолі, Львів, 1639 р., арк. ост. нен. зв., або в Євангелії, Львів, 1665 р., арк. 181 зв. (обидва видані з друкарні Мих. Сльозки) є гравюра: єв. Лука². Підпис: „Илѣа г(р)і“³. 14,6 × 23,8.

2. В книзі „Орелогіонъ сирѣчь Часословъ полууставный“, Львів, 1692 (і 1726) р.—заголовна рамка в чвертку. Зміст: вгорі—Успіння; по боках—4 святих: І. Златоуст, Василій В., Григорій і Афанасій; внизу—8 святих підряд. Всього 8 відділів. Підпис: „Илѣа **ах** [м?]“. 13,5 × 17,5.

3. В Євангелії, КПЛ., 1697 р., арк. 306 зв. і инш.: заставка з хрещенням і трійцею (старо-зав. і ново-зав.). Підпис: „Илѣа 1640“. 12,5 × 3.

4—5. В книзі „Лейтургіаріон си естъ Служебникъ“, Львів, 1702 р., 4^о, крім писаної гравюри з образом Григорія

Двоєслова на арк. 256 зв. (див. „Мат.“, стор. 55, № 33) йому-ж, певно, належать і дві инші гравюри цієї серії: арк. 110 зв. І. Златоуст і арк. 195 зв. Василій Великий, що підписів не мають, але аналогічним змістом і характером роботи виявляють того-ж самого майстра. Розмір усіх трьох гравюр однаковий: 11 × 17,2 (це инші гравюри ніж у Ров. I, 418, №№ 168 і 170).

XXXI. **І. М.**—Почаївський гравер на дереві другої половини XVIII ст.

Зазначені в наших „Мат.“ (№№ 6—7) за пізнішими відбитками заставки майстра І. М.—одну з образом розп'яття, другу—покладення в гроб І. Хр., див. в Октоїху, Почаїв, 1774 р., арк. 102 зв. і 53. Є заставки цього майстра також у Часослові, Почаїв, 1777 р., F^о, арк. 52, 57 зв., 74 зв., 84 зв., 92 зв. і т. д. („Мат.“ №№ 2—7) і в багатьох инших Почаївських виданнях.

XXXII. **Іосиф**—Почаївський гравер на дереві 30 рр. XVIII ст., якого є рація відрізяти від пізнішого Почаївського майстра Іосифа Гочемського.

До 7 гравюр у Ров. (I, 447) і 15 в „Мат.“ (56—7) додамо ще 21:

1—19. В Служебнику, Почаїв, мб. 1744 р. (дату попсовано в прим-ві кол. Київ. Дух. Ак., яким ми користувалися): 1. на зв. загол. арк. Взяття Богородиці на небо. Вона серед 7 янголів і херувимів. 12 апостолів внизу оточують її труну. Велика (16,5 × 25) гравюра з підписом: „1737/Іосифъ“. 2. там таки, стор. 139. Різдво Богородиці. Підпис: „І“. 10,2 × 15,2. 3. стор. 144. Покрова. Підпис нерозбірний. В правому. куті дата: „1736“. 6,5 × 10. 4. стор. 146. Вхід у храм Б. М. Підпис: „І“. 5,9 × 9. 5. стор. 148. Св. Микола. На тлі корабель. Без підпису. 6 × 9,3. 6. стор. 150

¹ Про варіанти Київського Синописа, датованого 1680 роком, див.: Родоскій. Описаніе старопечатныхъ и церк.-слав. книгъ, хранящихся въ библиотекѣ Спб. Дух. Академіи. Вып. I, 1491—1700 вкл. Спб., 1891, стор. 345, № 332. Пор. його-ж. Свѣдѣнія о нѣкот. рѣдкихъ экземплярахъ церк.-слав. книгъ, хранящихся въ б-кѣ Спб. Дух. Академіи. „Христ. Чт.“, 1879, ч. II, стор. 228—230, № 34.

² Решта євангелистів роботи Іллі в Євангелії, Львів, 1665 р., (крім дошки з єв. Лукою, що, очевидно, лишилася в Львові, у Сльозки) пізніше опинилася в Київ-Печерській друкарні. Можемо їх бачити, напр., в Євангелії, КПЛ., 1697 р., на арк. ост. ненум. зв., 113 зв. і 307 зв. Замість же відсутнього Луки, тут бачимо гравюру цього сюжету Київського гравера 20 рр. XVII ст. „Т. Т“ (арк. 187 зв.), яку раніш уміщено в „Бесѣдахъ І. Златоуста на дѣянїя апт.“. КПЛ., 1624 р., стор. 24 першого ряду (тут ще з датою „1624“, якої пізніше на цій гравюрі не бачимо) і в Апостолі, КПЛ., 1695 р., арк. ост. нен. звор.

³ Пор. на гравюрі Воскресіння в 5 відділах у Октоїху, Львів, 1639 р., на зв. загол. арк., подібний підпис Іллі: „Илѣа гри рокъ божїа **ахлѣ**; [вище:] мѣца Іюлїа во д ген.“ 14 × 14,5 („Мат.“ № 17 з деф. прим.), або на згаданій вище гравюрі Луки в Апостолі, Львів, 1639 р., арк. остан. нен. зв.: „Илѣа грї“. Усі характерні й різноманітні підписи Іллі (Іліа А., Іліа С, Іліа грї“ т. под.) треба було-б докладніше зібрати й дослідити (в додаток до тих, які підкреслює І. Крип'якевич, стор. 25). Можливо, це допомогло-б як-небудь розгадати досі все ще загадкувостать цього гравера, що підозріло довго фігурує на ниві укр. гравюрної справи і вражає плодочістю і нерівністю своїх творів (Ров.) Є спроба розрізнати: Ілліо А. або Анлѣ Львівського, а потім (в 40 рр.) Київського майстра 1637—49 рр. та иншого (лише Київського) Ілліо С або Скі 1651—60 рр. (див. „Словарь рус. художниковъ“.. Н. П. Собко, т. II, вып. 1. Спб., 1895, стп. 463—491). Це потребує дальшого досліду, а поки-що варто зібрати усі чисто гравюри, що підписані ім'ям Іллі.

Зачаття Анни. Внизу херувим з райською квіткою. „Іоси“. 6,5×10,5. 7. стор. 152. Різдво І. Христа. Внизу 6 фігур, вгорі 7 херувимів. „Іосифъ“. 7,5×11,3. 8. стор. 154 і 179. Богородиця типу „Непорочного Зачаття“. Підпис невіразний. 17 [...] Іосиф [?]. 6,2×9,2. 9. стор. 158. Обрізання. „Іоси“. 7,3×11,2. 10. стор. 161. Хрещення. „1736.Іосифъ“. Того-ж розміру. 11. стор. 163. Стрітвення. „Іосифъ 1737“. 7,2×11. 12. стор. 166. Благовіщення. „1737 Іоси“. 6,5×10. 13. стор. 168. Св. Георгій на небі в оточенні 2 херувимів. „Іоси. 1736“. 6,2×10,2. 14. стор. 172. Св. Микола (іншого типу). На тлі човен. Без підпису. (мб. затертий, слід праворуч). 6×9,5. 15. стор. 173. І. Христос поруч з ягнятком і херувимом. „1737. І“. 6,8×10,8. 16. стор. 176. 12 апостолів на чолі з апост. Петром і Павлом. Без підпису. 6,4×10,8. 17. стор. 180. Несіння хреста. Підпис в лівому куті: „І“. 6,4×10,4. 18. стор. 181. Спас. „І. 1737“. 6,6×10. 19. стор. 183. Взяття Б. М. на небо (інше, ніж № 1). Підпис (нерозбірний): „Іосиф. 1737“ [?]. 6×10. Можливо цьому майстрові належать тут і деякі заставки та кінцівки¹.

В Требнику, Почаїв, 1741 р.:

20. ост. нен. арк. зв. І. Христос. Перед ним 2 херувими. Внизу—несіння хреста. Підпис: 17 [...] Іосиф“. 6×10,3.

У виданні „Возселѣдованіа праздникомъ евхаристіа“, Почаїв, 1742, F⁰:

21. Рамка для заголовка, кругла, з двома янголами по боках. Підпис: „Іосиф“². 12,5×20,5.

XXXIII. **Іриней**—монах К.-П. Лаври, гравер на дереві 50 рр. XVІІІ ст. Додамо ще до Ровинського (I, 426: „Іриней“ і I, 448: „Іриней“) і „Мат.“ (стор. 57):

1. Рамка для заголовків рослинного орнаменту, без образів. Див. її, напр., у виданні: „Букварь или Начальное учение хотящимъ учиться книгъ писмены славенскими“. КПЛ, 1818 р. Підпис: „М.Ірин.“. 7,7×13.

В Молитвослові КПЛ, 1758 р.:

2. арк. 167 зв. „Погруженіе ризы Б. М.“ Підпис: „Іриней“. 4,5×5,2.

¹ Тут-таки, на стор. 139, 20 і 141 знаходяться гравюри: Різдво Б. М. і Розпяття (двох типів), зазначені раніше в наших „Мат.“, під №№ 10 і 5 і у Ров. № 5.

² Щоб не дати приводу до якого непорозуміння, до речі опишемо ще інші дві заголовні рамки, що їх робив в 30 рр. Іосиф і що їх за браком місця дуже коротко зазначено було в „Мат.“ (стор. 56—7, №№ 1 і 15): 1) Рамка в Службнику, Почаїв, 1755 р., має такий зміст: вгорі поруч сидять на небі три святителі—складачі літургій. Один з них мб. Григорій Двоеслов—в папському убранні сидить в середині і вище інших. Під ними напис: Трїє свѣдѣтельствующіи“. Підпис замасковано в нижньому лівому завитку: „Іосиф“. 14, 2×25,6. 2) Інша рамка в Службнику, Почаїв, 1788 р., датована 1737 роком, має переважно архітектурний зміст. На ній в медальйонах такі образи: вгорі—Трійця, по бокових колонах—апост. Петро й Павло, Лука та якийсь святий. Внизу, під заголовком—архієрей (чи не Василій Вел.?). Підпис: „1737 Іосиф“. 15×26,1.

³ В 1674 р. Л. Баранович писав архімандритові Новгород-Сіверському, що він „приказаль отцу Симашкѣ вызвать въ Новгородокъ для рѣзьбы священника Константина, пусть онъ за должные 10 копѣ и рѣжетъ, а что вырѣжетъ въ теченіи двухъ недѣль, то заразъ и присылайте“. (Письма преосв. Лазаря Барановича. Изд. 2. Черниговъ, 1865, стор. 192).

XXXIV. **К. А.**—гравер на міді XVІІІ ст. В Акафісті Успінню, КПЛ, другої половини XVІІІ ст. (див. дефектний пр-к бібл. К.П. Лаври № IV' 5/22), на шкіряній оправі, в овальному середнику з образом Благовіщення, є ініціали гравера на міді: „К. А.“. 5,2×6,5.

К. А.—гравер на дереві, XVІІ в., див. тут під „А. К.“ (гравюра № 58).

XXXV. **К. К. [?]**—такі ініціали якогось Чернігівського гравера на дереві XVІІІ ст. в „Мат.“ (ст. 60) поставлено у м о в н о, бо в оригіналі вони не дуже виразні.

XXXVI. **Козачковський** Аверкій—Київський гравер на міді першої пол. XVІІІ ст.

Кілька додаткових уваг до Ров. (II, 517) і „Мат.“ (стор. 60-64):

1) Побіжно і невірно зазначена у Ров. під № 11 одна з кращих гравюр А. Козачковського: Взяття Б. М. на небо (більшого формата) має такий підпис з датою 1734 р., а не 1624, як у Ров., „Изобр. Аверкій Козачковски аццл“. 17×28. Див. її в Анфологоні, КПЛ, 1734 і 1745 рр., на зв. заголовків.

2) Гравюру з тим же приблизно сюжетом, але меншого (чверткового) формату див., крім зазначених в „Мат.“ Акафістів, КПЛ, 1731 р., ще на зв. загол. арк. в Нов. Завіті з Псалтирем, КПЛ, 1732 р.

3) Безпідставно зазначена у Ров. № 18 „Гибель фараона“ див. в Толк. Псалтирі, КПЛ, 1741, арк. 264 зв. Тут же й заголовок теж роботи Козачковського („Мат.“, № 4).

XXXVII. **Константин („ѦИЪ** Константинъ“)—гравер на дереві 70 рр. XVІІ ст., священник, що працював в Новгороді-Сіверському, на замовлення архієп. Лазаря Барановича для видання „Труби“, КПЛ, 1674 р.³ Дійсно, в окремому варіанті „Труба“, серед спеціально зроблених до цього видання гравюр, є й дві гравюри за підписами о. Константина:—арк. 340 „Тайна причащенія“. Янгол стоїть із чашею в руках біля вівтаря.

5. Вихідний аркуш Служебника Вильна, 1692 р. Грав. на міді Л. Тарасевича.

Підпис у рамці: „**ѠѡѢ** Константи. 12,4 × 10.

—арк. 347 зв. „МЛТ ва болѡцаго“ Хворий лежить на ліжку, перед ним дві людини. Підпис у рамці: „**КѠнстати**“. 12,4 × 10.

Можливо, цьому майстрові належать і ще деякі (непідписані) гравюри в цьому варіанті „Труб“.

Ровинський, зазначаючи ці дві гравюри (II, 545), не вказує ні їх змісту, ні їх розміру, а, головне, зазначає їх за значно пізнішим виданням: „Краткое обученіе [sic! треба: поученіє] о седми сакраментяхъ“. Чернівці, 1716 р. (арк. 6 і 16), через що помилково відносить цього гравера до XVIII стол.

XXXVШ. „**К. П.** (власне „**Д. П.**“). Цими літерами підписано велику заставку на дереві з образом Савоофа в центрі. В КП. Патерику, КПЛ. 1777 р., арк. 1 (третього ряду), 14×6. Ініціалів цих раніш не завважено.

„**К. П.**“ (також і латинськими літерами: „**K. P.**“). Див. під „Прокопій“. Не зважаючи на подібність ініціалів, ми розрізняємо двох граверів з „**К. П.**“ вже тому, що їх розділяє століття: один належить до XVIII ст., другий (Прокопій)—до XVII-го.

XXXIX. „**Л. Б.**“ Цими літерами підписано кінцівку з херувимом у середині, на останньому аркуші Службника, Львів, 1702 р., 4^о. Гравера з такими ініціалами ще не було зазначено.

XI. **Левицький** Григорій—Київський гравер на міді 30—60 рр. XVIII ст.

До зазначення в „Мат.“ (стор. 68), що джерело високої вмілости цього славетного українського гравера—закордоном, треба додати, що він, крім Данцигу, працював ще й в Бреславі (р. 1732), де й зробив гравюру з образом І. Христа, Марії і Йосифа¹.

1. До списку творів Гр. Левицького треба прилучити раніш нами невідшукану в натурі („Мат.“, стор. 79), а тепер знайдену в Житомирі, в Волинському Музеї² гравюру з портретом Дмитра Туптала (Ростовського) Він стоїть обернутий на правий бік, з костуром в одній руці, другу руку з хрестом поставив на розгорнутій книзі, що лежить на столі. Тут-таки, на столі ще 7 книг і каламар з пером. Над столом—герб: серце з дво-

ма стрілами і навколо літери **Б. Д. М. П. А. М. Р. И Ѡ.** Ліворуч вгорі—вікно, через яке видно трьохбанну церкву на цвинтарі чи в монастирі і „фігуру“ (розп'яття під дашком), які ставили й почасті ставлять на Україні³. Навколо голови вже є німб, як у святого. Під гравюрою напис вирізано такий: „Дмитрій Туптало Митрополить Ростовскій Преставилсѧ 1709 года Октябрю 28 дня. Чудеснѧ Просіяли въ мирѧ Нелѧбныѧ Его Мощи 1752 года Сентября 21 дня“. З цього напису видно, що гравюру виконано після р. 1752 можливо, з приводу відкриття мощей Дмитра Ростовського. Підпис майстра: „Іерей Григорій Левѡцьк...“ Знаходиться ця гравюра в Волинському Державному Музеї (Житомир), в рукопису XVIII в. in 4^о: „Лѧтопись келейный преосвященнаго Дмитрія митрополита Ростовскаго и Ярославскаго... его Архіерейскими трудами сочиненный etc“—з бібліотеки барона Шодуара (арк. 2). Див. знімок з цієї гравюри в зменшеному вигляді на мал. 2.

Необхідно оговорити й підкреслити, що виконана на дереві рамка навколо цього примірника гравюри Левицького до останньої не належить. Розмір портрета (без рамки): 7,2 × 12,4.

XII. **Л. М.**—Київський гравер на дереві 20 рр. XVII ст. (пор. Ров. II, 595—9 і „Мат.“, 80).

В Пречестних Акафістах, КПЛ., 1663 р.:

1. арк. 81 зв. Св. архістратиг Михайл з т. зв. „дѡбнями“ в 10 відділах. Підпис у правому куті: „**ЛМ**“. Загадковий знак поміж відділами „дѡбній“ внизу, на наш погляд, є дата, можливо: „1627“. 11,7×15,4.

2. там-таки, арк. 2 нєн. зв. і 149 зв. Богородиця, аналогічної композиції, з 12 пророками (останні в 20 окремих медальйонах). Підпис (не зовсім розбірний) в правому куті: „**Л. М.**“. Поміж образами внизу дата: „1626“. 12×15,5.

3. там-таки, арк. 172 зв. Христос, теж подібної роботи й композиції, в оточенні 9 святих, в 19 відділах. Без підпису. 11,7×15,2.

XIII. **Л. М.**—Львівський гравер 80-х років XVII ст.

До відомостей в наших „Мат.“ (стор. 80) треба ще долучити:

¹ Dr. G. K. Nagler. Neues allgemeine Künstler-Lexicon. B. VII. München, 1839, s. 475: „Levitzky Gregor, Kupferstecher, der um 1732 in Breslau lebte. Dlabacz kennt von ihm ein sauber geschtochenes Blatt mit Jesu, Maria und Ioseph“. За цю вказівку з посилкою на лексикон Наглера, яким ми користалися, але якось цього місця не зауважили, ми вдячні Д. Антоновичу (Прага).

² Дякуємо М. П. Кудрицькому і П. Н. Абрамовичу за повідомлення про Житомирський примірник цієї гравюри Гр. Левицького.

³ Подібний композицією до цієї гравюри портрет знах. в Істор. Музеї ім. Шевченка в Києві. Він зазначений під № 79 в каталозі виставки українського портрета: Д. Шербаківський та Ф. Ернст. Український портрет. Виставка українського портрету XVII—XX ст. Київ, 1925 р., стор. 47. Пор. К. Ладженко (К. Широцький). Жизнь и дѡятельность Григорія Кирилловича Левицкаго.— „Искусство въ Южной Россіи“ за 1914 рік, № 5—6, стор. 188.

В Анфологоні. Львів, 1738 р.:

1. арк. 123. Собор архангела Михаїла. Підпис: „І. М.“ 6,5×8,2.

2. арк. 161. Вмч. Єкатерина. Підпис праворуч внизу, в колесі: „І. М.“ Того-ж розміру.

3. арк. 176. Вмч. Варвара. Підпис і розмір ті самі.

4. арк. 276. „Святий Великий Василіє“. „М. І.“ 7,3×7,8.

5. арк. 304. зв. Хрещення І. Христа. „М.“ 6,5×8,3¹.

XLIII. Л. Т. — Київський гравер на дереві 20—30 рр. XVII ст.

До 7 гравюр у Ров. (П, 600—1) і 4—в „Мат.“ (80—81) треба додати ще 5:

1. Заголовок до Службника, КПЛ., 1629 р. вгорі Тайна вечеря; по кутах святі: ап. Петро, ап. Іяков, пр. Антоній Печ. і пр. Феодосій Печ.; по боках: Василій В., Іоан Златоуст, Петро й Олексій, митр. Київський; внизу — престол з дарами. Ровинський (I, 182) приписує цей заголовок майстру „Г“, тому самому, що оздоблював Анфологон, КПЛ., 1619 р., але, на нашу думку, тут маємо в підписові майстра не Г, а лігатуру ЛТ, що недобре зберіглася і що її ми зустрічаємо не раз в цій книзі. За правдоподібність цього припущення говорять: велика участь, яку, взагалі, брав ЛТ в оздобленні мало не всього цього видання, спільна маніра роботи, нарешті, спільна дата „1628“, яку читаємо внизу цього заголовка: р^к Б^ж **А Х К Н** і яку зустрінемо в цій же книзі на інших гравюрах Л. Т. Розмір заголовку: 14,6 × 22,8.

2. там-таки, на зв. загол. арк. Розп'яття з двома „предстоящими“. Підпис „**АХКО** Л. Т.“. Це — інша й більша гравюра, ніж зазначена у Ров. під № 3. Останню див. тут-таки, на стор. 104. Як-що Ровинський це більше Розп'яття зазначає під № 6, то в такому разі дату в нього показано неправильно: „1630“ замість справжньої „1629“. 13,6 × 19,3.

3. стор. 46. Внутрішній вигляд церкви, серед якої стоїть стіл з пшеницею, вином і елеєм. Без підпису, але з датою: „1628“. 11,2 × 10,5.

4. стор. 1 і 116 (другого номер. ряду). Заставки з образом Таємної Вечері. Без підпису. Дата: „1628“. 12,7 × 4.

5. стор. 105. Заставка з образом: „Снятіє съ креста“. Без підпису. Дата: „1628“. 12,7 × 4,8.

Належність майстрові Л. Т. непідписаних гравюр з датою „1628“ висвітлюють заставка на стор. 231 з образом: „Положеніє въ гробъ“. [дату тут, між іншим, замасковано в нижніх кінцях рослин: „1268 (себ-то: „1628“) Л.Т.“], а також круглий образок Успіння в кінці вниги з підписом: „1628 ЛТ“. (Ров. №№ 4 і 5).

XLIV. **Макарій** ієросхіманах КП. Лаври („І. Макарій“ „І. М.“), що підписував гравюри на міді в 30—50 рр. XVIII ст. До Ров. (II, 887—8) і „Мат.“ (стор. 81—82) додамо:

1. Заголовок весь різаний на міді (текст і рамка) до Требника, КПЛ., 1736, 40. Рамка ця має 8 відділів: І. Христос в архієрейському убранні і 7 тайн церковних з низкою цікавих сцен з старовинного культурного побуту. Підпис „І. М.“ див. в відділі: „Тайна Покаянія“. 13 × 16,1. Див. мал. 3.

2. На зв. загол. Зшестя 7 дарів Духа Св. на апостолів у вигляді 7 промінів з написами: „Дхъ блгочестїа“, „Дхъ свѣдѣніа“ і т. д. 13 фігур апостолів. Підпис під рукою одного з апостолів: „І. М.“ Розмір той самий.

XLV. **Мануїл** („Manuel“) — Почаївський гравер на дер. другої половини XVIII в.

Додати треба до „Мат.“ (стор. 83), що зазначена там гравюра на дереві з образом Богородиці на горі, з двома струмками, що йдуть з її стопи, і з „хрестними ходами“ в перспективі, є також в Апостоли, Почаїв, 1783 р., на зв. загол. Гравюра ця має розмір: 15 × 11,8.

XLVI. **Масевський** Іван — 3 оригінальних дошок Почаївського гравера 60 рр. XVIII ст. Масевського в збірці мідних кліш Відділу Письма й Друку Лаврського Музею є такі (у Ров. зазначені зовсім побіжно під №№ 2, 4 і 5):

— *Gratiosa imago S. Vincentii Ferrerii etc.* Св. Вінценцій Ферарський показує рукою вгору на І. Христа в небі. Підпис: І. М. S. Розмір дошки: 8,6 × 14,9.

— *S. Georgius.* Св. Георгій на коні. „І. Masiewski scul.“ Розмір дошки: 6,8 × 10.

— *Effigies S. Nicolai Mag. Extracta ab Escl. Barensi* (Св. Микола). Гравюра типа „народних картинок“, з сюжетами з його „життя“ на заднім плані. Дошка розміром 14,5 × 22,2 знах. в Л. Музеї, № 295 (= ЦАМ. 2335).

XLVII. **М. Н.** [?]. І. Крипякевич в „Причинках до словника укр. граверів“ (стор. 25) зазначає досі не завваженого гравера на дереві з підписом „М. Н.“ Але підпис на заставці з І. Христом на 284 арк. Львівського Службника 1702 р., що його вказує шан. автор, на наш погляд, правдоподібніше читати як „N“, а те, що автор прийняв за „М“ — вважати за продовження гілки. Можливо, в такому разі, ця заставка належить Никодиму Зубрицькому, що працював тоді у Львові і підписувався латинськими ініціалами.

XLVIII. **М. Я.** — Новгород-Сіверський або Чернігівський гравер на дереві 70 рр. XVII ст.

До Ров. (II, 1237) треба додати, що за-

¹ Тут-таки, на арк. 105, 152 зв., 23 і 167, див. гравюри майстра Л. М., раніш нами зазначені в „Мат.“ під №№ 2—5. Цінні додатки до репертуару Л. М. на підставі Львівської Метрики 1687 р. і инш. див. в „Причинках“ І. Крипякевича (стор. 25).

значені в нього гравюри цього майстра є в „Трубах“ Лазаря Барановича, виданих, до речі, не в Чернігові (Ров.), а в Києві, 1674 р., і не в усіх примірниках цього видання, а тільки в їх частині. Зогляду на цікавий, переважно символічний зміст цих гравюр (як і більшої частини інших у цьому варіанті „Труб“) і через дуже побіжне їх зазначення у Ровинського, наведемо про них докладніше:

— арк. 298. „Млтва Лазарева“. Єп. Лазар виливає воду з глека; перед ним стоїть І. Христос: „М. п.“. 12 × 10.

— арк. 329 зв. Вгорі напис: „Помози ми й сп сз са“. Сюжет: Іона на морі в роті у кита. „М. п.“ 12,2 × 10.

— арк. 332 зв. „**В** Бзъ сїсеніе мое“. Ний сидить в ковчезі, що стоїть ще на землі, на підпорках. „М. п.“ 12,2 × 10.

Усі ці гравюри в фігурних рамках.

Інші гравюри, що їх тут зазначає Ровинський (№№ 4 — 6), належать не М. Я., а С. Я. (див. нижче, під „С. Я.“).

XLIX. Н. О. [?]. В Акафісті вчм. Варварі, КПЛ., 1737 р., 4^о, є спеціально різаний на дереві до нього заг. аркуш такого змісту: вгорі Трійця, хори янголів і Богородиця. І. Хр. кладе вінець на голову св. Варвари, а з другого боку — Архангел [Михаїл?] проколює списом якогось чоловіка. Підпис нерозбірний. „Н. О.“ [?]. 9 × 17,5.

Л. Охржимовський. — Почаївський гравер на міді другої половини XVIII ст.

До Ров. (II, 754, № 2) можна додати, що дошка гравюри „Aniol Stroz“ перебуває в Відділі Письма й Друку Лаврського Музею № 309 (= ЦАМ. 2349). Розмір дошки: 6,9 × 11.

Л. П. — Не зовсім розбірний ініціал Київського гравера на дереві 60 років XVII ст.

Велику гравюру на цілу аркушову сторінку з виображенням родословного дерева, з написом вгорі: „Изображеніе сродства“ і з підписом внизу ліворуч „П“ див. у книзі „Миръ съ Богомъ челоѣку“, КПЛ., 1669 р., стор. 170. Розмір: 16,4 × 27,2. Див. знімок на мал. 4 в значно зменшеному вигляді.

Навряд що гравюру міг робити Прокопій, якого ніби зазначає ініціал „П“ і приблизно той самий час. На Прокопіїві твори більше подібні заголовна сторінка до тієї самої книги і велика гравюра на арк. 2, а цю виконано ніби в іншій манірі і іншим майстром.

Ш. Прокопій („К. П.“ „К. Р.“) — Київський [?] гравер на дереві в 50—60 рр. XVII ст.

Ровинський (II, 810, №№ 24—26), крім відомого Лицевого Апокаліпсиса Прокопія, зазначає побіжно три його гравюри, „находящіяся въ Тетради Киевскихъ святыхъ“ (пор. Ров. I, 421—2, під „Илія“). До речі підкреслити, що ці гра-

вюри Прокопія знаходяться, в перших виданнях Києво-Печерського Патерика рр. 1661, 1678 і 1702 (червневому) поруч з численними там гравюрами Іллі. Зазначимо ці гравюри за виданням К.-Печ. Патерика, КПЛ., 1678 р.:

— арк. 202. Преп. Федор и Василий. Без підпису. 12 × 15.

1. арк. 218. Преп. просфорники Спиридон і Никодим. Підпис: „К. Р.“ (лат. літерами). 11,8 × 15,2.

— арк. 229. Преп. Кукша й Пімен. Підпис: „Прокопій“ (вздовж правого боку). Того-ж розміру.

— арк. 243 зв. Тит і Євѣгрій. Підпис: „К. П“ 11,4 × 15,8.

Мабуть, Прокопію належить там-таки, в кінці: „Вънец пр. Богородици зложеный з звѣзд, в нихже имена игуменов и архимандритов Печерских“...

Нажаль, ми не мали змоги порівняти гравюри Прокопія до К.-П. Патерика з його-ж гравюрами в „лицевому“ гравірованому Апокаліпсисі через велику рідкість останнього і тому не можемо запевнити, що це один майстер. Покладаємось у цьому поки-що на твердження Ровинського, що це майстер той самий.

ЛШ. П. С („П. С.“). В Трійді Цвітній, Чернігів, 1685 р., на арк. 98 є гравюра Розп'яття з підписом: П. С. Р. **ЛХМ**. Розмір: 12,6 × 10,8. Це — перевод ранішої цілком подібної гравюри з Київських видань за підписом „В. Р.“ Р. **ЛХЛ**. Див. останню хоча-б у Пречестних Акафістах, КПЛ., 1663 р., арк. 141 зв. або в „Мечъ Дух“, КПЛ., 1666 р., арк. 443 а (Ров. I, 126; ВР, № 1). В Акафістах, КПЛ., 1693 р., арк. 176 зв. ця гравюра підпису майстра вже не має. Досі таких ініціалів занотовано не було.

LIV. Раковецький Федір — У Відділі Письма й Друку Лаврського Музею є такі оригінальні мідні дошки цього Бердичівського майстра 60—80 рр. XVIII ст. (пор. Ров. II, 832, №№ 2 і 3):

— Vera Effigies Imaginis Crucifici Domini in Ecclesia P. P. Carmel. etc. Це образ т. зв. „Милятинського“ Розп'яття, без „предстоящихъ“, в фігурній рамці. Підпис (у Ров. з помилками): „С. Р. S. R. M. T. Rakowiecki Sc. Berdiczowiae“. Розмір дошки: 8,5 × 13,7.

— S. Tekla. Теклу вінає янгол. Позаду звірі й горять дрова. Підпис (у Ровинського його нема): „С. Р. S. R. Maj. T. Rakowiecki sculp.“ Розмір дошки: 7,3 × 12,8.

Оригінальну дошку Раковецького з образом Богородиці і внизу трьохбанної церкви та пейзажа (Ров. II, 832, № 1?), з написом: „Vera Effigies B. S. Mariae Splendens Gratiis in Ecclesia Trihurense Ord. S. Basilii Magni P. P. Provinciae Protectionis Ejus“ і з підписом майстра: „С. Р. S. R. M. T. Rakowiecki Sc. Berdicz.“ розміром (дошки): 25 × 34,2 — бачили ми в Музеї Поліграфічної Школи в Києві.

LV. Реклинський Іван („І. Р.“) — Київський гравер другої половини XVII ст.

6. Портрет кн. Радзивила. Гравюра на міді Л. Тарасевича 1692 р.

До „Мат.“ (стор. 91) треба додати такі уваги:

1) Ровинський цього гравера взагалі не зазначає, але дві його гравюри все-ж попали до Ров. (І.430) під помилковим заголовком: „Іоаннъ Рѣзаль“.

2) Гравюра: Цар Давид з підписом „І: Р.“, що зазначена в „Мат.“ (стор. 92, № 8), є також і в Псалтирі, КПЛ., 1690 р., арк. 3 нен. зв. Розмір: 5,2 × 8. Там-таки, в кінці книжки, див. і його-ж Потоплення фараона („Мат.“, № 3). Розмір, раниш у нас незазначений: 5,2 × 8,2.

3) Гравюра Богородиці („Мат.“ № 6), крім того підпису, що ми його вже зазначили, має трохи вище дрібніші літери, з одного боку: „Г. Б.“ і з другого: „І. М.“.

LVI. С. Б. [?]. В Пречестних Акафістах, КПЛ., 1663 р., на арк. 183 зв. є гравюра на дереві: І. Христос сидить на веселці в оточенні 6 херувимів. Підпис: „СВ [?] АѦКС“ (1626 р.). Розмір: 9 × 11. Досі подібного підпису занотовано не було.

LVII. Севастян—Київський гравер на дереві другої половини XVIII ст.

До Ров. (II, 881) і „Мат.“ (94—95) треба додати:

1. Давид з прор. Нафаном. Крім гравюри цього сюжету, зазначеної в „Мат.“ під № 5, розміром: 12 × 16,5 (не 12 × 17,5; друк. пом. в „Мат.“), є ще й інша гравюра того самого змісту й підпису, але трохи більшого розміру: 12 × 16,7. Див. останню в Псалтирі Толк., КПЛ., 1781 р., на звор. загол. аркуша та по інших Київ-Печерських виданнях.

2. Никита, еп. Новгородський. В К.П. Патерику, КПЛ., 1777 р., арк. 89 зв. (другого ряду). Підпис майстра під правою ногою святого: „І: С“. Розмір: 11,7 × 15,5.

Дрібні уваги: 1) Гравюру Успіння, безпідставно зазначену у Ров. (II, 881, № 5), див. в Молитвослові, КПЛ., 1758 р., 16^о.

2) В гравюрі „Моусей Угринъ“ (К.-Печ. Патерик, КПЛ., 1777 р., арк. 104 зв. другого ряду) підпис замасковано у нижній лівій картинці, під ліжком (пор. „Мат.“, стор. 94, № 2).

LVIII. Селивестр — Київський гравер другої половини XVIII ст.

До сказаного в „Мат.“ додамо, що:

1) зазначені там підписи цього майстра зроблено в оригіналі нечітко, і їх прочитано: „Селивестр.“ в деякій мірі проблематично. На гравюрі: Здвиження хреста, ще знаходиться в Мечѣ Дух., КПЛ., 1666 р., арк. 394 або в Псалтирі, КПЛ., 1697 р., арк. 3 зв. (другого ряду), крім нерозбірливого підпису майстра, є й дата, теж нечітка, яку можна приблизно прочитати: „Рокъ АѦБ“ [1662].

2) Зазначена в „Мат.“ (№ 2) гравюра Трійці способом виконання мало подібна

на попередню. Можливо, що й підпис майстра треба читати не „Сест“, а „Фео“ (попсовання дуже дрібних літер). В такому разі ця гравюра довелось-б віднести до творів Федора А., що було-б може й правдоподібніше.

LIX. Семенов Марко (М. Σ., з грецькою сигмою, а не М. Z, як у Пекарського, або М. E., яку Титова)—Київський гравер к. XVII—поч. XVIII ст.

До творів цього майстра, зазначених у Ров. (II, 882—3) і в „Мат.“ (стор. 96), треба додати:

1. Окрему рамку до гравюри Успіння („Мат.“, № 4), яку майстер окремо й підписав: „Марко Σ“. Розмір рамки: 11,7 × 13,4 (а гравюри Успіння: 7 × 9,5). Див. цю рамку, крім Акафістів КПЛ., 1709 р., арк. 101 зв., також у Катехизису КПЛ., 1712 р., на звороті ост. нenum. арк.

LX. Сербин Яков—Київ-Подільський майстер, що різав і друкував „куншти“ в своїй хатній майстерні на Подолі. Дерев'яні дошки його, що їх заборонила духовна влада й конфіскувала Тавра в році 1778-му (пор. „Мат.“ стор. 96), видаємо тепер в вищезазначеній нашій праці: „Ксилографічні дошки Лаврського Музею“.

LXI. Синкевич Діонісій („Д. С.“ або „Д. S.“)—Львівський гравер на дереві к. XVII—поч. XVIII ст.

Гравюри Д. Синкевича, що зазначені в „Мат.“ (стор. 103, №№ 10—13) за Тріодю Цв., Львів, 1746 р., вміщено було спочатку в Тріоді Цв., Львів, 1701 р., на арк. 14, 19, 34 і 54.

Дивно, що у виданні 1701 р. (арк. 14) вміщено гравюру Синкевича, яку датовано пізнішим 1702 роком (Газареве Воскресіння, див. „Мат.“, № 10). Можливо, що в цьому виданні Д. Синкевичу належать і які інші невідписані роботи, (напр. на арк. 45 зв., 112, 301), але їх дуже важко відрізнити тут од подібних гравюр Никодима Зубрицького, що також чимало попрацював коло оздоблення цього самого видання.

LXII. Стрельбицький Федір — Почаївський гравер на міді другої пол. XVIII ст.

Ровинський (II, 975, № 4) зазначив, але дуже побіжно гравюру: „Obraz S. Spiridona, w którym cudownie dal się widzieć jednemu nabożnemu“. Навколо є т. зв. „діяння“ в 8 відділах. Підпис майстра такий: „Stychowany w Rzymie a teraz Odnowiony w Poczajowie“ і далі: Teodor Strzelbickiy Scul. Poczajowie“. Дошка в Відділі Письма й Друку Л. М. № 305 (= ЦАМ. 2345). Розмір дошки: 18 × 29,8 1.

Ф. Стрельбицькому, гадаємо, належать також три цікаві Почаївські гравюри на міді типу т. зв. „народних малюнків“, що їх дошки—оригінали переховуються в Відділі Письма й Друку Лаврського Музею:

¹ У збірці мідних кліш Відділу Письма й Друку Лаврського Музею, крім цього, є ще два оригінали Ф. Стрельбицького—для гравюр, зазначених у Ров. під №№ 5 і 7.

1. Св. Микола. На заднім плані—сцени з його життя. Внизу вирізано польські вірші: „Święty Mikołaj w świecie cudami słynący“. В фігурній рамці. Підпис: „Sculpt: Poczajowiaе 1774 to Anno“. Знаходиться на звороті вищезазначеної дошки з образом св. Спиридона роботи Стрельбицького. Розмір той же самий.

2. Лицар і смерть—обидва верхи на одному коні. Внизу вірші: „Rycerz iadac na woje“. Підпис неповний, подібний на попередній. „Sculpt. Poczajowiaе 1774. An^o. Дошка в Л. М. № 306 (= ЦАМ. 2346). Розмір дошки: 16,2 × 28,8.

3. Два шляхи життя, вузький до неба і широкий до пекла (з цікавими побутовими деталями). Внизу вірші: Pielgrzym iest z nas každy... Підпис той самий: „Sculpt: Poczajowiaе 1773 Anno“. Дошка там-таки № 307 (= ЦАМ. 2347) розміром: 13,2 × 24,3.

LXIII С. Я. („С. Я.“) — мабуть, Семен Ялинський, Новгород-Сіверський і Чернігівський друкар 70—80 рр. XVII ст., він таки, треба гадати, одночасно і гравер на дереві (пор. „Мат.“, стор. 106). Своєму майстерству Ялинський вчився у Вільні¹. В 1674 р. Лазар Баранович пише архімандритові Новг.-Сіверського ман., щоб було прискорено пересилку 40 „досточек“ до твору Барановича „Труби“, що на той час друкувалися в Кп. друкарні². Серед цих „досточек“ були різані й самим С. Ялинським. Ми знайшли в окремому, з'ясованому нами варіанті „Труб“ (про який ми вже вище згадували і про який готуємо окрему розвідку) такі три підписані літерами „С. Я.“ гравюри:

1. арк. 110 зв. Різдво І. Хр. Богородиця з Дитиною на троні. Поруч стоїть Іосиф. Навколо символічні знаки. Підпис: „С. Я.“. 12,2 × 10,2. Цю гравюру пізніше передруковано в книзі І. Максимовича: „Богородице Дѣво“, Чернігів, 1707 р., див. вкладний нунум. арк. після арк. 246.

2. арк. 286 зв. Вознесіння І. Хр. Над І. Хр. летить орел. „С. Я.“. 12,2 × 10.

3. арк. 296. „Лазарево воскресеніє“. Рамка у вигляді вінка. По кутах квітки. Підпис: „С. Я.“ Розмір той самий.

LXIV. Тарасевич Леонтій („L. Tarasewicz“, „L. T.“). До списку творів цього видатного українського гравера на міді к. XVII і поч. XVIII ст. треба додати відомості ще про дві його цікаві гравюри, що їх ми розшукали. З цих гравюр одна

була досі зовсім невідома, друга хоч і згадана у Ровинського, але надто побіжно (очевидно, з других рук) і зовсім не описана. Ці гравюри такі:

1. Заголовний аркуш, увесь цілком різаний на міді, до Службеника (уніятського), Вільна, 1692 р., F^o. Зміст гравюри спеціально пристосовано до цієї книги: вгорі, серед двох купідонів, сидить один із трьох складачів літургій Григорій Двоєслов. Його, як Римського папу, посаджено вище над усіх, в папському убранчі. Нижче, по боках від самого заголовка, біля колон, стоять: Василій Великий та Іоан Златоуст. Останній, що стоїть праворуч, тримає в руках сувій з гравірованим написом: „Съ страхомъ БЖИМ й съ вѣрою пристѣпѣте“. Внизу герб, мабуть, уніятського митрополіта Кипріяна Жоховського, який, як видно з передмови, брав діяльну участь у випуску цього видання і підписав його передмови: три хрестика, спаяні кінцями до одного кільця. Всередині гравюри самий заголовок, теж різаний на міді: Леитовргікон си естъ слѣжебникъ... в Вільни Пѣрвое Тѣпом издадеса, въ Обѣтели Стѣла живоначалнѣмъ Трѣи, Чѣнѣ Стого Василіа Вѣ: в Лѣто Ѡ Рождества Хѣба АХУѢ³.

Підпис гравера в самому низу, ліворуч: „Leo Tarasewicz Sculp“. Розмір самої гравюри: 16 × 26,3; сліду від дошки 17 × 27. Див. знімок з цієї гравюри на мал. 5. Знаходиться вона в бібліотеці кол. Київ. Дух. Академії № ВХV' 1/1 (два-три більш-менш зацілілих примірників серед п'ятдесяти дуже дефектних і без гравюр Тарасевича або з їх шматками).

— Там-таки, на 2-му (окремому) аркуші: Портрет з гербом кн. Карла Станислава Радзивіла. Вгорі, в овальній рамці, самий портрет Радзивіла, зовсім ще молоді людини, прекрасно зроблений. Нижче від самого портрета—орел у князівській короні, який тримає пелену з вирізаним на міді таким панегіричним віршом: Iest Gedymin Iagello, Iesse (sic!) Radziwiła Sława lecać pod niebo mowi w Orle siła etc.

На грудях у орла—герб Радзивілів в п'яти відділах: панцир, верхівець, півмісяць з стрілою, шість цвянків, а в центрі—три рожки, що з'єднані до одного кільця.

Підпис майстра внизу праворуч: „L. Tarasewicz sculp: Viltuae“. Розмір

¹ Письма преосв. Лазаря Барановича. Черниговъ, 1865, стор. 243.

² Там-таки, стор. 192—193.

³ Цікаво, що цей заголовок Виленського уніятського видання аркушового Службеника, що його різав на міді Л. Тарасевич, став прототипом, якому (з незначними змінами) наслідували пізніші уніятські видання цієї книги, напр., два Супрасльські 1727 і 1763 рр., Уніятське 1743 р. і інші. Майстри, що копіювали (теж на міді) гравюри Л. Тарасевича, своїх підписів не лишили.

самої гравюри: 16,1 × 26,3; сліду від дошки: 17 × 27¹. Див. знімок на мал. 6.

Ровинський в словнику граверів (II 988, № 7) відомості про останню гравюру обмежив словами: „портретъ кн. Радзивилла“, а в словнику гравірованих портретів зовсім про нього не згадує, зазначаючи тільки в додатковому IV томі цього словника, що ця гравюра, як і інші портретні гравюри Л. Тарасевича, „принадлежать къ чрезвычайнымъ калькографическимъ рѣдкостямъ“².

Ця наша знахідка, збагачуючи спадщину такого славного українського майстра гравюри, яким був Леонтій Тарасевич, і збагачуючи шедеврами, має ще й той інтерес, що: 1) підтримує висловлену в „Матеріялах“ думку нашу про помітне значіння Вільни, як одного з посередніх передаткових пунктів поміж західньо-європейською мистецькою культурою й українсько-білоруською також і в другій половині XVII ст.; 2) побічно підтвержує нічим необгрунтовану раніш звітку М. Максимовича, що Л. Тарасевич прибув до Чернігова з Вільни, хоча момент переселення ніби й відсовується тепер на час пізніший від зазначеного у Максимовича 1690 р.³; 3) дає цікавий натяк до зовсім ще темної біографії Л. Тарасевича—про те, що він у Вільні був в стосунках з уніяцькими колами, як-що не прямо був уніятом. Раніш, в „Матеріялах“, подібний здогад ми висловили відносно Олександра Тарасевича, що, між іншим,

ілюстрував відомий твір уніяцького єпископа Холмського Якова Суші: „Phoenix Tertiatio Redivivus або навіть і чисто католицький: Rosarium et Officium B. Mariae Virginis“⁴.

Ровинський (II, 983—6, №№ 1—2) зазначає, крім того, дві гравюри Л. Тарасевича в панегіричній брошурі польською мовою: „Sława heroicznych dzieł... Borysa Petrowicza Szeremety... przez.. Piotra Terleckiego 1695 р., але, оскільки можна бачити з нової праці А. М. Селищева про це видання⁵, Л. Тарасевичу могли б належати тут, крім вже зазначених у Ровинського гравюр, ще й такі невідомі:

—загол. арк. звор. Герб Б. П. Шеремети

—стор. 5. Радість Дніпровських вод, в яких танцюють і грають на різних інструментах сірени.

—стор. 13. Кують меч Шеремети. На передньому плані стоїть жіноча постать Бельони і воїн у шлемі й панцирі.

З усіх п'ятих гравюр цього видання підпис майстра має тільки одна перша.

Хоча у вищезгаданій праці Селищева ці гравюри (крім герба Шеремети) добре й видано (фототипією), але за браком власних безпосередніх спостережень над оригіналами ми не можемо запевняти про їх дійсну належність Л. Тарасевичеві⁶.

LXV. Тарасевич Олександр („А. Tarasewicz“, „А. Tarasowicz“, „А. Т.“)—видатний укр. гравер на міді кінця XVII і, мабуть, перших десятиліть XVIII ст.⁷. До

¹ З адресованого кн. Радзивиллові „предисловія“ митр. Кипріяна Жоховського до цього Службеника видно, чому цей зовсім світський портрет уміщено в такій поважній церковній (олтарній) книзі. Митр. Кипріян розповідає, що молодий кн. Радзивилл з матерею своєю „благодѣтелкою и фундаторкою чину св. Василя Великого“, щедро оздоблюючи й даруючи храми, монастири, канонії й парохії як західньої, так і східньої церкви у своїх численних маєтках, збудував „въ грабствѣ своемъ Бѣлскомъ“ цілий уніяцький Базиліянський монастир (див. арк. 4 нен. зв.).

² Д. Ровинській. Подробный словарь рус. гравированных портретовъ, т. IV, Спб., 1889, стп. 346.

³ М. Максимовичъ. Собр. соч., т. III, Київ, 1880, стор. 712.

⁴ П. Попов. Матеріяли до словника укр. граверів, стор. 108—109.

⁵ А. М. Селищевъ. Слава Б. П. Шереметъ (Польскій панегірикъ XVII вѣка). „Русскій Библіофилъ“, 1915 р., кн. V, стор. 83—103; про гравюри див. стор. 86—88.

⁶ К. E s t r e i c h e r (Bibliografia Polska, t. XXIII, стор. 424) згадує ще про різаний на міді Тарасевичом портрет Івана Обидовського до панегірика Пилипа Орлика: „Hypromenes Sarmacki“, КПЛ., 1698 р., за примірником бібл. Осолінських у Львові № 11700, але Б. Барвінський цього портрета в згаданому примірникові не знайшов („Слідами гетьмана Мазепи“, Записки Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові, т. СХХІХ, стор. 110, прим. 1). До речі згадаємо, що документальні відомості про гравюрно-артистичну діяльність Л. Тарасевича в Москві, при дворі царевни Софії знах. у виданні С.-Петербурзької Археографічної Комісії: „Разыскныя дѣла о Олдорѣ Шаковитомъ и его сообщникахъ“, т. I, Спб., 1884 р., стор., IX—X, 655, 657, 658, 660 і 662; т. III, Спб., 1884 р., стор. II. Тут таки, при I томі, після 595 стор., див. геліо-гравюру з копії Блотелінга з Тарасевичевого гравірованого на міді портрета царевни Софії, а при III томі геліо-гравюру з портрета В. В. Голицина теж роботи Л. Тарасевича.

⁷ Ще в I вип. „Матеріялів“ ми приєдналися до здогаду, що Олександр Тарасевич чи не єсть він-таки пізніше в чернецтві Антоній Тарасевич, намісник КП. Лаври, власник і донатор Лаври доброї збірки підручників для граверів і малярів. Цікаво додати, що в роках 1705—1710 якийсь Антоній Тарасевич, можливо, цей самий, був намісником приписаного до Лаври Свенського „Новопечерського“ монастиря в 3 в. від м. Брянська (Харламповичъ К. В. Малорос. вплине на великорусскую церк. жизнь, т. I, Казань, 1914, стор. 612).

7. Вихідний аркуш книги „Rosarium...“ Грав. на міді О. Тарасевича 1672 р.

творів його, зовсім незгаданих у Ров. і зазначених вперше в наших „Матеріалах“ (107—109), треба ще приєднати гравюри:

1. Богородиця з Сином. Композиція, дуже подібна до описаної й виданої в „Мат.“ (№ 3), але це інша гравюра з іншим внизу написом (вся цілком молитва: „Что ты наречемъ“... (слов'янською мовою) і з іншим—повним підписом майстра: „A. Tarasewicz scul“. Цю гравюру вклеїно в т. зв. Сійський Іконописний рукописний оригінал („подлинник“) другої половини XVII ст., що в 1906 р. був власністю Архангельської Дух. Семинарії (арк 9 зв.). Це—факт цікавий як для з'ясування українського впливу на російське мистецтво XVII в., так і тим, що він звертає нашу увагу ще на одне джерело, де можна знаходити цінні матеріали до історії старої гравюри, на т. зв. іконописні оригінали.

В тому-ж збірникові, на арк. 52, 53 і 54. є ще три гравюри: Богородиця, Спаситель і І. Хреститель, усі в бордюрних рамках. Внизу ікони Спасителя літери „А. Т.“, що вказують на того-ж таки О. Тарасевича¹.

2. - 39. До спадщини О. Тарасевича тепер маємо щасливу нагоду на підставі безпосереднього огляду долучити цілу серію мистецьких гравюр його на міді до латинського видання: „Rosarium || et Officium B. Mariae || Virginis, aequae Variarum Devotivorum Combinatarum in honorem SS. Trinitatis augustissimaeque Reginae Caelorum cultum“², з примірника, що належить приватній особі в Києві і що за браком (мабуть, загубленого) друкованого вихідного аркуша не має зазначення часу й місця видання³.

Це видання щедро оздобив 38 великими й малими гравюрами своїми О. Та-

расевич, що про нього такий знавець мистецтва, зокрема гравюри, як пок. ак. В. В. Стасов, твердив, що цей майстер „по гравюрі своїй стоїть несравнено вище Леонтія Тарасевича“⁴.

Ці гравюри цікаві й не тільки як шедеври старого українського або зв'язаного з Україною гравюрного виробництва (їх робив українець, хоча й не на Україні) Вони цікаві також в історичній перспективі, як одна з раніших проявів у майстрів-українців гравюри на міді поглибленою технікою. Як видно з наведеного далі підпису О. Тарасевича під вихідним аркушем, він робив цю гравюру р. 1672 „w Hlusk“⁵.

Відкладаючи докладний опис цього видання і його гравюр до іншого зручнішого випадку, подаємо короткий інформаційний їх огляд:

2. Заголовна рамка на обкладинці, вся різана на міді, з багатьма малюнками, з 15 людськими фігурами. В середині стоїть на півмісці Богородиця, з грудей якої ростуть дві рослини з квітами, а в них написи: Crucifixio, Coronatio, Resurrectio etc. Над Богородицею Трійця, а нижче неї напис: Porta Caeli і двоє святих: Франциск і Домінік. Це все в середньому відділі. По боках останнього апостола й Павло, по кутах—4 евангелісти з символічними „звірями“, кожний з яких тримає по окремому гербу. Вгорі—образ якогось святого князя, а внизу—вишнєнаведений заголовок в картуші. Над останнім зверху польський державний герб—одноголового орла, з обох боків напівлежать св. Олександр і св. Гіларій. Підпис майстра: „Alexander Tarasowicz sculpsit Anno 1672 w Hlusk“. Розмір: 17 × 29. Див. знімок у зменшеному розмірі на мал. 7. 6.

¹ Про всі ці гравюри говоримо на підставі праці П. Симони. Къ исторіи обихода книгописца, переплетчика и иконнаго писца при книжномъ и иконномъ строеніи“ Вып. 1. 1906. Див. Памятники Др. Письменности и Искусства, CLXI, стор. 174 і 176 (пор. 187). На табл. XIV є й гарна фототипічна репродукція першої з вищезгаданих гравюр.

² Раніш. в „Мат.“ (стор. 107, прим 1) на підставі відомостей Nagler'a ми побіжно вже зазначали це видання, але, не бачивши його в натурі, не внесли його гравюр до свого основного списку.

³ Nagler. Die Monogrammisten, I, стор. 570, № 1356, зазначає, що Rosarium Beatae Mariae Virginis видано було в Аугзбурзі, 1678 р. Ак. Стасов (цит. далі) мав нагоду в Петербурзі, в бібл. Рим.-Кат. Дух. Академії, розглядати рідкий примірник передруку з Аугзбурзького видання, зробленого в Польні з оригінальними дошками Тарасевича; гадаємо, що той примірник, який ми маємо в руках, є теж передрук польського походження, що видно хоча-б з присвяти цього видання Полубенським і примітки під нею: „Ex L. X. Aurelianus Zyszowski“, а також польського герба на вихідному аркуші. Склад книги: стор. 32 нум. + 542 нум. + XLV нум. В нумерації другого ряду багато помилок, невдало виправлених.

⁴ Собр. соч. В. В. Стасова, т. II. Спб., 1894 р., стор. 70.

⁵ Hlusk—містечко в кол. губ. Минській, пов. Бобруйському, що до 1794 р. рахувалося в воєводства Новогродського й князівстві Слущкому. (S. Orgelbrand a Енциклопедія Powszechna, t. VII. Warszawa, 1900 р., ст. 101).

⁶ Цей заголовок дуже нагадує інший подібний, роботи того-таки О. Тарасевича, який видало видавництво „Друкарь“ р. 1918 на листівці в серії „Штихи“. Досить порівняти цю листівку з поданим тут знімком, щоб переконатися, що при загальній подібності це—дві окремі гравюри, з цікавими варіантами в деталях. Тут, напр., нема фігури Іосафата Кунцевича, уніятського архієп. Полоцького, що був

3—14. Стор. V зв. нен.—XI. 12 тонко виконаних гравюрок до 12 місяців календаря, розміром по $9,8 \times 6,3$. На кожній відповідний знак зодіака і відповідні до різних місяців побутові сцени. Без підписів майстра.

15. стор. 2 (нумер.). Благовіщення. Підпис: „А. Т.“. Див. тут на початку де цю гравюру використано як заставку.

16. стор. 3. Зустріч Марії з Єлизаветою: „А. Т.“.

17. стор. 4. Різдво І. Христа. „А. Т.“.

18. стор. 5. Стрітення. „А. Т.“.

19. стор. 6. І. Христос дитиною в храмі: „А. Т.“.

20. стор. 15. Трійця в небі (новозавітня). Підпис: „А. Tarasowicz sculpsit“. $13 \times 15,8$

21. стор. 29. Моління про чашу. Без підпису.

22. стор. 30. І. Христа б'ють при слухі. „А. Т.“.

23. стор. 31. Надягають йому терновий вінець. „А. Т.“.

24. стор. 32. Несіння хреста. „А. Т.“.

25. стор. 32. Розп'яття. „А. Т.“.

26. стор. 46. Воскресіння. „А. Т.“.

27. стор. 47. Вознесіння. „А. Т.“.

28. стор. 48. Зшестя Св. Духа. „А. Т.“.

29. стор. 49. Взяття Богородиці на небо. „А. Т.“.

30. стор. 49. Коронування Богородиці. Гравюри №№ 15—19 і 21—30 мають розмір: $9 \times 5,5$.

31. стор. 51. Єпископ й царі на землі і янголи на небі поклоняються монограмі імені „Ісус“ (ієзуїтського типу). „Alex Tarasowicz sculp“.

32. стор. 272 і 330. Благовіщення. „Alex Tarasowicz sculp“.

33. стор. 282. Побачення Богородиці з Єлизаветою. „Alex Tarasowicz sculpsit“.

34. стор. 304 і 308. Обрізання. „Alex Tarasowicz sculp“.

Див. мал. 8. Гравюри №№ 31—34 мають розмір: $13,2 \times 16,2$.

35. стор. 312. Стрітення. „Alexander Tarasowicz sculpsit“. $13,2 \times 15,8$.

36. стор. 319. Утікання до Єгипту. „Alex Tarasowicz“. $13,1 \times 15,5$.

37. стор. 324. Коронування Богородиці. „А. Tarasowicz scul.“ 13×16 .

38. стор. 339. Зняття тіла І. Хр. з хреста. „Alex. Tarasowicz sculpsit“. $13 \times 15,7$.

39. стор. 375. Цар Давид [?]. Направо кинута арфу. Янгол показує йому череп. „А. Tarasowicz sculpsit“. $13 \times 15,8$.

LXVI. „Ti“—Львівський гравер на дереві 70 рр. XVII, досі не завважений.

1. В Євхологоні або Требнику, Львів, 1698 р., 8^о, на звор. заголовка є гравюра Успіння за підписом: „Ti: AXOG“ (1673 р.). Розмір: $6,4 \times 8,5$.

популярний святий в уніятських колах; там нема чотирьох дрібних гербів по чотирьох кутах.

¹ І. Крип'якевич, *op. cit.*, стор. 27, № 11 зазначає цю гравюру за пізнішим виданням Львівської Трійди Посної 1699 р., причому в даті, очевидно, помилка: „AXDY“, замість справжньої: „AXZJ“ (1664 р.).

2. Там-таки, на зв. ост. нenum. арк., гравюра Хрещення з підписом внизу лворуч: „T.“ $7 \times 8,2$.

Інші: маніра, місце й час не дозволяють об'єднати цього майстра ні з Тихом, ні з Тихоном, Київськими граверами XVIII ст.

LXVII. Тит. Зазначену у Ров. (II, 1013. № 5) і там-таки у мініатюрі видану гравюру Тита: Собор усіх святих див. у Пречестних Акафістах, КПЛ., 1709 р., арк. 190 зв., або в Євангелії, КПЛ., 1712 р., арк. 413 зв. Підпис точніше: „**APIS**. Титъ“. Розмір: 12 II 14,8. Приблизно той самий (чвертковий) розмір мають і інші побіжно зазначені в Ровинського гравюри Тита в цих Акафістах.

LXVIII. Тихон. Гравюру Розп'яття („Мат.“, № 2) див. ще в Євангелії, КПЛ., 1712 р., арк. 104 і 178.

До творів Тихона додамо з Молитво-слова, КПЛ., 1707 р.:

1. арк. 233 зв. (другого ряду): Христос—Пантократор. По боках: Богородиця, І. Хреститель і два янголи. Підпис: „Тихон“. $5,8 \times 9,2$.

LXIX. Ушакевич Василь—Львівський гравер другої половини XVII ст.

До Ров. (II, 1079—1080) і „Мат.“ (стор. 118) треба ще долучити:

1. Рамка для заголовка до Апостола, що його видано було у Львові 1666 р. під назвою: „Таблица невидимая сердца чловечого“. Посередині—серце, вгорі—пророк Мойсій, нижче й по боках—апостоли Петро й Павло, Іяков, Іоан; по кутах—малюнок руки, І. Христос, що пише на підлозі, язик і око людське. Розмір: $16,5 \times 28,5$. Без підпису. Приймаючи на увагу маніру, спільну з іншими підписаними гравюрами В. Ушакевича в цьому самому виданні, ми також і в цій гравюрі визнаємо роботу того-ж самого майстра

2. там-таки, арк. 1 зв. Вшестя І. Христа на небо. Підпис: „Василій Ъшакевич“. $5,5 \times 7,5$.

В Трійді Посній, Львів, 1664 р.:

3. арк. 14 зв. Заставка з написом: „Усопныхъ во благодестіи различныхъ бѣды“. Підпис вгорі: „Василій Ъшакевичъ рокъ AXZJ“ (1664). $13 \times 4,7$ ¹.

4. арк. 26 зв. Страшний Суд. Підпис: „Василій Ъшакевич“. $13,3 \times 12,3$.

5. арк. 358 зв. Мати Божя і, крім того, ще 8 пророків і внизу—Іоаким і Анна. Всього 10 окремих відділів. Підпис у середньому: „Василій Ъшакевичъ“ $13 \times 13,3$.

6. арк. 154 і на звороті останнього нenum. арк. Спаситель цілком аналогіч-

ної до № 5 композиції й маніри. Навкруги центрального образу, в окремих відділах: пророки Ієремія і Захарія; великомуч. Георгій і Федор; ап. Петро й Павло; внизу вкупі підряд: Антоній, Федосій Печ. і патр. Філофей. Всього 8 відділів. Без підпису. 11,5 × 15.

В Тріоді Цвітній, Львів, 1688 р.:

7. арк. 14. Воскресіння Лазарево. Підпис: „1682: В. 8.“. 13,1 × 10,7.

— там таки, арк. 408. Собор усіх святих (в колі). В середині—І. Христос, внизу—Константин і Елена; вгорі—сонце й місяць. Підпис: „Василій 8шакевич“ і далі продовження в колі: „в лвове: АХХГ: октовій“. Розмір: 12,8 × 12,8. Див. цю гравюру і в Тріоді Цв. 1663 р., арк. 408, для якої спочатку, очевидно, й робилася (пор. неточно у Ров. II, 1079, № 2).

LXX. Федір А.—Київський гравер, що в к. XVIII—поч. XVIII ст. означав свої гравюри на дереві нерівної, іноді високої, іноді значно нижчої вартости підписами: „Теодоръ А.“, „Ө. А.“ або „Ө.“.

До списків Ров. (II, 1246) і „Мат.“ (119—121) треба долучити ще такі досі ще не завважені гравюри Федора А.:

В Євангелії напрест., КПЛ., 1697 р.:

1. арк. 58 і 147. Спас „Ө.“. 5,7 × 7.

2. арк. 71 зв. і 158. Вхід до Єрусалиму. Підпис ледве помітний біля копита коня: „Ө.“. 5,7 × 7.

3. арк. 191. Благовіщення. Підпис, замаскований під столом: „Ө.“. Того самого розміру.

4. арк. 197. Обрізання. Без підпису. Розмір той самий.

5. арк. 226. І. Хр. з апостолами в кораблі на морі. Без підпису. Розмір той самий.

6. арк. 233 зв. Спас (іншого типу, ніж № 1). „Ө.“. Того ж розміру.

7. арк. 241. І. Христос у Марфи і Марії. „Теодор“. 5,7 × 7.

8. арк. 313. Весілля в Кані Галілейській. „Теодор“. Того ж розміру.

Гравюри, зазначені тут під №№ 1—4, див. також у Псалтирю Толк., КПЛ., 1697 р., F^o в другому нумерованому ряді, на аркушах: 30 зв., 18, 16 і 10 зв. Повторювано гравюри Федора А. і в пізніших виданнях Євангелії: КПЛ. 1707 і 1712 рр.

В Псалтирі Толк., КПЛ., 1697 р.:

9. арк. 4 зв. (другого нумер. ряду). Вхід Богородиці до храму. Без підпису. 5,6 × 6,8.

10. арк. 14. Стрітіння. Без підпису. 5,4 × 6,8¹.

Тут-таки (в Псалтирі 1697 р.) див. п такі заставки цього майстра:

11. арк. 11, 105 зв., 188 зв. (першого ряду). Заставка з образом І. Христа. Підпис: „Ө“. 12 × 3.

12. арк. 21 зв. Заставка з образом Св. Духа. „Ө“. 12 × 2,3.

13. арк. 82 зв., 118, 156 зв. і далі. Заставка з Саваофом. Підпис: „Ө“ і потім поодаль: „А“. 13,3 × 3,9.

В Молитвослові, КПЛ., 1707 р., 16°.

14. арк. 78 зв. і 157 зв. І. Христос стоїт на хмарі. В руді розкрита книга. Підпис „Ө. А.“. 5,8 × 9,1.

15. арк. 131. Божа Мати на хмарі з Сином і з квіткою (аналогічна композиція до попередньої). Підпис: „Ө“ Того ж розміру².

Можливо, цьому самому майстрові належить і заголовок до Молитвослова КПЛ., 1707 р., на жаль, дуже дефектний і обірваний у примірникові 6-ки К. П. Лаври (XI, 7/4) з якого ми користалися.

LXXI. Феофан К. („Ө. К.“)—Київський гравер на дереві першої половини XVIII ст.

Гравюри Феофана, зазначені в Ров. (II, 1247) за збіркою кн. Білосельської-Білозерської, без посилки на те, в яких книгах вони знаходяться, див. в Тріоді Цв. КПЛ., 1724 р. і в пізнішому виданні 1747 р.

LXXII. Філарет—Київський гравер на дереві половини XVIII ст.

В Молитвослові, КПЛ., 1758 р., є кілька гравюр Філарета і, між иншим, на арк. 433 зазначена раніш в „Мат.“ (стор. 122, № 9) за дошкою Лавр. Музею гравюра Введення до храму Б. М. Розмір точніше 4,5 × 5,2.

LXXIII. „Филип Б.“—До відомостей Ровинського (II, 1084) треба завважити, що зазначені у нього гравюри з образами Антонія Печ. і Григорія Печ. знаходяться в К.-П. Патерику, КПЛ., 1777 р., арк. 2 і 101 зв. (третього ряду). Під гравюрою Антонія Печ. підпис майстра: „Филип Б.“, а не „Филипп Р“, як помилково зазначив Ровинський. Розмір: 11,7 × 15,8.

LXXIV. Филип Григ.—Під гравюрою з образом Григорія, чудотворця Печерського в К.-Печ. Патерику 1777 р., арк. 101 зв. (третього ряду), є підпис майстра (на кущику): „Филип Григ.“, а не просто „Филип“, як у Ровинського (II, 1084). Розмір: 11,7 × 15,8.

LXXV. Филипович Іван—Львівський гравер і друкар половини XVIII ст.

¹ Гравюри, зазначені в Ров. під №№ 18, 20—24, знаходяться в Псалтирі, КПЛ., 1697 р., арк. ост. нenum. зв. (ц. Давид) та тут-таки, в другому ряді: арк. 6 зв. (помилково нумеровано 14 зв.), 12, 22 зв. і 32 зв.

² В Молитвослові, КПЛ., 1707 р., на арк. 183 зв. і 205 зв. див. показані в „Мат.“ під №№ 22 і 23 без розмірів (по 5, 8 × 9, 1) гравюри І Предтечі і св. Миколи. Заставки, зазначені в „Мат.“ під №№ 24—26, в Молитвослові показано помилково. Гравюра: Омиття ніг апостолам, неповно зазначена в „Мат.“ під № 18, має підпис: „Өед“, розмір: 5,5 × 6,7, і знаходиться на арк. 9 нен. Страсної Євангелії, КПЛ. 1704 р.

До зазначеного в „Мат.“ під № 2 (стор. 123) треба додати, що гравюра Филиповича на міді: Успенська церква etc. являє з себе власне заголовок до Львівського Службника (див., напр, у виданні 1759 р.) з гравірованим в середині словом: „**Летоуриковъ**“.

Вгорі—В. Мати в небі з трьома херувимами, нижче—ап. Петро й Павло, ще нижче—Львівська Братська Церква, виображена в великому масштабі. Розмір гравюри: 18 × 27,5. — Можливо, І. Филиповичу належить в цьому-ж Службнику велика гравюра на міді: Роз'яття з одною „предстоящею“ біля хреста. Навкруги хреста с'яйво. Низ гравюри в примірникові Бібл. Київ. Дух. Академії, з якого ми користалися, попсовано, тому нічого не можемо сказати про підпис майстра. Розмір прибіл. 18 × 28.

З оригінальних дошок І. Филиповича в Лаврському Музеї, в Відділі Письма й Друку, є зазначені в Ров. (II, 1084) під №№ 6—9 такі:

— S. Basilius Magnus Protopatriarcha Ordinum (вгорі). Нижче образа Василя Великого—4 жіночі фігури тримають велику кулю. Внизу привітальний напис, адресований о. Симону Тадею Кейхелю, Ректору колегії, від Гедсона Нікодема Карпинського в Володимирі в 1742 р. Підпис: „I. F. sc.“ Розмір дошки: 10,8 × 15,5.

— S. Antoni. Без інших яких написів. Внизу герб: підкова, полумісяць і три зірки. „I. Filipowicz“. Розмір дошки: 10,5 × 15,9.

— „Чин Часа перваго“. Напис внизу: „Мвѣѣ ста предо мною во одежди свѣтлѣѣ“. Сюжет: І. Хр. на суді перед Пілатом. „I. F.“. 7 × 12,3.

— Чин Часа третаго. Внизу: „**Кам** полза ест емз ѿ бани. Екле. **АѢ С. А**“. Сюжет: йдуть на Голгофу з хрестом. Підпис: „I. F.“. Того самого розміру.

— Vera Effigies B̄s mae Deipare Virginis Mariae Miraculis Clarae in Monasterio Zimnensi Ordinis Divi Basilij Magni“. Сюжет: образ Б. М.; перед ним на колінях Василь В. і св. Феодосій. Підпис: „I. Filipowicz sc.“. 10,6 × 15,8.

LXXVI „**Θ. I**“.—Такими літерами підписано велику, в цілий аркуш (17,5 × 28), різану на дереві рамку для заголовків, без фігур і сюжетів, з самого квітчастого орнаменту. Див. що рамку, напр., у виданні: „Книга житій святихъ“ Дмитрія Ростовського, частина III (март—май), РПЛ., 1764 р. Гравер досі не зазначений, коли не рахувати подібного підпису на інтролігаторських середниках гравера на міді Федора Левицького, теж XVIII ст. („Мат.“, стор. 79—80).

¹ С. І. Маслов. Етюди з історії стародрукарів, IX-X. Друкуються в ювілейному збірнику Укр. Академії Наук, присв. ак. Д. Вагалію й окремо. Там-таки й знімки з усіх трьох гравюр в натуральному розмірі. Висловлюємо подяку С. І. Маслову за дозвіл скористатися тут цим джерелом.

LXXVII. Фуглевич М.—гравер на міді першої половини XVIII ст., що працював для Унівської друкарні.

1. Йому належить різаний на міді заголовний аркуш з таким написом на ньому: **ЕҀҀхологїон си естѣ требникѣ кзикославенскїй....** Изданъ в Манастерї **Ѣневском.** Лѣта. **4740** (1739 р.). Навколо заголовка такі сюжети: вгорі монограма

8. Обрізання Іс. Христа. Грав. на міді О. Тарасевича (70-ті роки XVII ст.).

Іс. Хс. в проміні; по боках: плаче Давид і пророк йому наказує; внизу—герб Шептицьких Підпис: „M: Fuglewicz“. Розмір гравюри: 7,4 × 13,7.

LXXVIII. Чернявський Михайло—Чернігівський гравер половини XVIII ст.

Зазначені в наших „Мат.“ (стор. 125) під чч. 14—20 малі (по 5 × 5,5) акафісні образки з життя вмч. Варвари, з підписом: „M. Ч.“ є, крім видання Акафіста вмч. Варварі, Чернігів, 1749 і 1758 рр., ще й у пізнішому виданні цієї книги 1783 р., арк. 6 зв., 7, 10 зв., 13 зв., 23 зв.

LXXIX. Щирський Іван—Інокентій—видатний український гравер на міді останніх десятиліть XVII та початку XVIII-го в.

До списку творів І. Щирського долучаємо ще три гравюри в брошурі Чернігівського видання *Plas oratoria* 1698 р., що їх публікує С. І. Маслов¹:

1. Заголовний аркуш весь різаний на міді з виображенням двох учнів-підлітків по боках самого заголовку і двохголовного орла вгорі. Підпис ледве помітний внизу: „I. S.“ 11 × 13,7.

2. арк. 2 зв. Герб Голициних: верхівень. Навколо літери: „V. G. S. G.“ Підпис: „I. S.“. 10,9 × 13,6.

3. арк. 4 зв. Рука, що вписує пензлем на дошку латинськими літерами: „Nulla dies sine linea“. Вгорі два вулики з бджолами, а внизу – дві купи з комашнею. Без підпису. 11 × 13,7.

Підпис: „I. S.“ в Чернігівському виданні самого кінця XVII ст. міг би вказувати власне на двох майстрів-граверів на міді: Івана Стрельбицького та Інокентія Щирського (I. Szczyrski). Скоріше ці гравюри належать Щирському з огляду на загальну маніру їх виконання. В цих гравюрах, особливо в останній, можна помітити сліди офорту.

Кілька ще додаткових зауважень:

1) Гравюри ніби І. Щирського з ініціалами „I. S.“ згадує Б. Барвінський в панегірику Пилипа Орлика: „Hirromenes

Sarmacki“, КПЛ, 1698 р. за примірником бібліотеки Осолінських у Львові¹, але через рідкість цього видання ми не мали змоги переконатися, що ці гравюри дійсно І. Щирському належать.

2) Частину (п'ять) гравюр до панегірика на честь Лазаря Барановича: „Redivivus Phoenix Lazarus Baranowicz“, що їх зазначили ми в першому випуску наших „Матеріалів“ (стор. 132–134) під №№: 3, 4, 6, 8 і 9, ми видаємо в окремій нашій праці: „Панегірик Кривоновича Лазарю Барановичу – невідоме Чернігівське видання 80-х років XVII ст.“². Там-таки на підставі аналізу цього видання ми точніше встановлюємо місце й час випуску в світ цих гравюр – Чернігів, поміж роками 1682 і 1684.

Ялинський Семен див під „С. Я.“.

Павло Попов.

¹ Б. Барвінський. Слідами гетьмана Мазепи. „Записки Наук. Тов. ім. Шевченка“, т. СХХІХ (Львів, 1920), стор. 110.

² Друкується ця наша праця в тому-таки Ювілейному збірникові, присвяченому ак. Багалію, й окремо: Київ, 1927 р., стор. 32.

100-00

B51344